

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет Історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політичних наук

На правах рукопису

Дипломна робота

Освітній ступінь – магістр

на тему:

**«ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ»**

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2-го курсу
за спеціальністю 052 «Політологія»,
група ПЛМ – 21

Юзюк Іванна Андріївна

Керівник:

к. і. н., доц. Постельжук О. П.

Рецензент:

к. пол. н., доц. Штука І. А.

Рівне – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	9
1.1. Політична система України як об'єкт наукового дослідження.....	9
1.2. Специфіка розвитку політичної системи у дореволюційний та постреволюційний період в Україні.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	31
2.1. Ідеологічна трансформація політичної системи України напередодні російсько-української війни.....	31
2.2. Радикалізація та мілітаризація політичної системи України внаслідок російської військової агресії.....	37
2.3. Інституціональна та безпекова трансформація української політичної системи.....	51
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПРИЗМІ «НОВІТНІХ» ЕКЗИСТАНЦІАЛЬНИХ ЗАГРОЗ: ПОСТВОЄННИЙ СТАТУС-КВО.....	59
3.1. Вплив російської [анти]західної політики на особливості трансформації політичної системи України.....	59
3.2. Специфіка розвитку політичної системи України в [пост]воєнний період: побудова європейської континентальної моделі.....	65
3.3. Причини інституціональної та функціональної «слабкості» сучасної політичної системи України.....	72
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	96

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ – Верховна рада України

ВСУ – Верховний суд України

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗСУ – Збройні сили України

КМУ – Кабінет міністрів України

ОВВ – Органи виконавчої влади

ОДВ – Органи державної влади

ОМС – Органи місцевого самоврядування

ПС – Політична система

СБУ – Служба безпеки України

ВСТУП

Актуальність теми. Вторгнення військ Російської федерації (РФ) на територію України спричинило тектонічні зрушення в політичній системі держави, поставивши країну на курс, який одночасно є перспективним і водночас дуже складним. Розгляд специфіки трансформації політичної системи України, набуває особливої значущості, оскільки пізнання політичної системи необхідно для того, щоб у критичний момент розвитку українського суспільства швидко освоїти сучасні механізми можливого запобігання революційним вибухам і соціальним кризам. А також можливості розумітися в різкій зміні діючих державно-політичних режимів, які можуть статися під впливом збройної та інформаційної війни, розпочатої країною-агресором. Наразі українська політична система переживає період «новітніх» змін, пристосовуючись до умов воєнного часу.

Політичну систему слід розглядати, передусім, як систему управління, за допомогою якої суспільство регулює всі існуючі у ньому соціально-політичні процеси. Значимість політичної системи та доцільність її вивчення визначаються тим, що саме тут проходить вісь соціально-економічного та духовного життя нації. У цій площині (через зіткнення та узгодження волі різних суспільних сил) приймаються рішення, що мають владний характер і здатні вплинути на різні сторони життя українців. А в умовах такої великої війни, ця значимість зростає в геометричній прогресії.

Це зумовлено тим, що широкомасштабна воєнна агресія Росії проти України та введення на території останньої воєнного стану, позначилися і на політичних процесах, що «протікають» в країні. Він встановлюється не лише рядом нормативних обмежень, закріплених у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» (призупинення виборчого процесу до органів влади на всіх можливих рівнях; введення заборони на проведення референдумів, демонстрацій, мітингів тощо; утворення військових адміністрацій) і т.д. Водночас, слід виокремити й ряд інших не менш важливих факторів,

спричинених цією війною, на основі яких вже зараз трансформується внутрішньополітичний простір України та окреслюються різні перспективні сценарії його розвитку у майбутньому.

З огляду на це, на політичному порядку денному, постає ряд питань: 1) яким саме чином буде трансформуватися мапа політичних акторів?; 2) якими визначальними перетвореннями характеризується політичне поле нашої країни?; 3) який вигляд матиме політична система України опісля війни?; 4) як надалі розвивати демократичні інститути публічної влади в Україні в умовах воєнного стану, враховуючи отриманий нашою державою статус кандидата на членство в ЄС? тощо.

Актуальність теми також зумовлюється динамікою трансформаційних перетворень сучасної політичної системи України в умовах російсько-української війни й недостатністю вивчення даної проблеми в українській академічній науці. Не дивлячись на те, що питанням системної трансформації політичної системи України часів російсько-української війни, займалися ряд вчених, серед яких, наприклад А. Бугайчук [4], О. Канівець [23], Н. Наталіна [37], О. Стеценко [77] тощо, все ж комплексних досліджень з цієї тематики досі немає. Тому, вважаємо за необхідне провести комплексне дослідження трансформації політичної системи України в умовах російсько-української війни, окресливши сучасний стан її розвитку й перспективи (майбутніх) можливих політичних перетворень.

Об'єктом дослідження є політична система України.

Предметом – трансформаційні перетворення політичної системи України в умовах російсько-української війни.

Метою дослідження є окреслення трансформаційних перетворень політичної системи України в умовах російсько-української війни, а також означення її сучасного стану та подальших перспектив розвитку.

У відповідності до встановленої мети, слід вирішити такі **завдання**:

– охарактеризувати політичну систему України, як об'єкт наукового дослідження;

- означити специфіку розвитку політичної системи у дореволюційний та постреволуційний період в Україні;
- окреслити ідеологічну трансформацію політичної системи України в умовах російсько-української війни;
- висвітлити особливості радикалізації та мілітаризації політичної системи України;
- дослідити інституціональну та безпекову трансформацію української політичної системи;
- визначити специфіку розвитку політичної системи України в [пост]воєнний період;
- з'ясувати причини інституціональної та функціональної «слабкості» сучасної політичної системи України.

Методи наукового дослідження. Під час роботи над дослідженням, ми використали ряд загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, за допомогою емпіричного методу охарактеризували політичну систему України як об'єкт наукового дослідження. На основі історичного методу, встановили специфіку розвитку політичної системи у дореволюційний та постреволуційний період в Україні. А за допомогою методу аналізу, аналітично окреслили ідейну трансформацію політичної системи України в умовах цієї війни.

Водночас, на основі сучасного структурно-логічного методу, визначили радикалізацію та мілітаризацію політичної системи України, методу дедукції досліджували інституціональну компоненту, а методу спостереження вплив російської [анти]західної геополітики на хід трансформації політичної системи України. З допомогою методу моделювання, окреслили специфіку розвитку політичної системи України в [пост]воєнний період крізь призму побудови європейської континентальної моделі, а через інструментальні компоненти системного методу, визначали причини інституціональної та функціональної «слабкості» сучасної політичної системи України. Критично важливим для нашого дослідження є і метод модального узагальнення, яким

ми скористалися при формулюванні загальних висновків та висновків до розділів.

Наукова новизна одержаних результатів проведеного дослідження, знайшла прояв у наступному:

вперше:

- досліджено ідеологічну трансформацію політичної системи України в умовах російсько-української війни;
- визначено особливості мілітаризації політичної системи України;
- проаналізовано інституціональну та безпекову трансформацію української політичної системи;
- окреслено специфіку розвитку політичної системи України в [пост]воєнний період, крізь призму розбудови європейської політичної моделі;

удосконалено:

- розуміння впливу російської геополітики на особливості трансформації політичної системи України;
- означені причини інституціональної та функціональної «слабкості» політичної системи України;

дістало подальшого розвитку:

- вчення про політичну систему України як об'єкт наукового дослідження;
- дослідження трансформації політичної системи України до початку повномасштабного вторгнення.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що висновки та пропозиції, отримані в ньому, можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі (тобто, вони можуть слугувати базою для подальших наукових пошуків та проведення наукової роботи студентів);
- освітньому процесі (можуть використовуватися при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Політична система України», «Прикладна

політологія», «Політичний дискурс», «Політичний наліз», «Політичні режими та політичні системи сучасності», «Критичне мислення» тощо);

– на практиці (при розробці напрямків подальшого розвитку політичної системи країни в новітніх умовах, а також вирішенні наявних політичних проблем у державі).

Апробація отриманих результатів. Тема нашого дослідження була апробована на Звітній науково-практичній конференції викладачів і студентів РДГУ (Рівне, 18 травня 2023 р.).

Структура та зміст основної частини дослідження складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, а також додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Політична система України як об'єкт наукового дослідження

Політична система у вузькому (юридичному) сенсі є сукупністю взаємозалежних (взаємодіючих) державних і суспільних інститутів, які безпосередньо впливають на здійснення публічної влади країни [23, с. 11]. Політична система є як науковою, так і правовою категорією, оскільки суспільно-політичні відносини, безпосередньо пов'язані із розвитком і функціонуванням політичної системи та є об'єктом досліджень соціології, політології, юридичної та інших суспільних наук.

Політична система України є складною та динамічною областю наукового дослідження, яка вимагає постійного аналізу та рефлексії з боку вчених. Незважаючи на значущі зміни, які відбулися в українській політиці протягом останніх десятиліть, існує відчуття, що багато аспектів політичної системи залишаються піддані дискусії та потребують детального вивчення.

Чимало дослідників, серед яких, наприклад О. Канівець, відзначають недостаток системних досліджень, спрямованих на вивчення внутрішніх механізмів функціонування політичної системи, зокрема взаємодії між різними гілками влади та рівнями управління. Інші, як О. Стеценко, можуть зосереджуватися на вивченні політичних ідентичностей, партійної системи чи взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами влади. Взагалі, важливо розглядати політичну систему в комплексі, враховуючи як її формальні структури, так і неформальні практики, що формують політичний ландшафт.

У політичній та соціологічній науках (у межах яких і зародилися дослідження феномена політичної системи сучасного суспільства), дане поняття видається ширшим, ніж, наприклад у правовій науці. Оскільки

феномен здійснення політичної влади розглядається в контексті не лише нормативно-правових засад здійснення політичної влади, а й фактичних відносин, тісно пов'язаних з її реалізацією. Попри те, правова наука фактично неспроможна [не]враховувати фактор соціального середовища та механізмів реалізації правових норм, які закріплюють політичну систему держави. Політична система як об'єкт юридичного аналізу виступає як багатогранне явище, що виявляє себе в різних вимірах соціальної реальності, що означають як нормативні, так і інституційні, ідеологічні, поведінкові, комунікативні та інші аспекти.

Політична система України – це «сукупність політичних відносин, правових і політичних норм, інститутів та ідей, пов'язаних з формуванням і здійсненням влади та управлінням суспільством» [44, с. 11]. Україна обрала для себе демократичний тип політичної системи, в якому вона функціонує і [на]сьогодні, навіть коли триває російсько-українська війна.

Наразі в Україні відбувається динамічний процес становлення нового типу політичної системи (ПС), який знаходить відображення у формуванні системи обов'язкового медичного страхування (ОМС), утвердженні інституту президентської влади, поділі політичної влади держави й наявності механізму стримувань і противаг [27, с. 76]. Якщо розглядати політичну систему України з точки зору особливостей загальносистемних якостей, то їй притаманні такі риси (Рис. 1.1.).

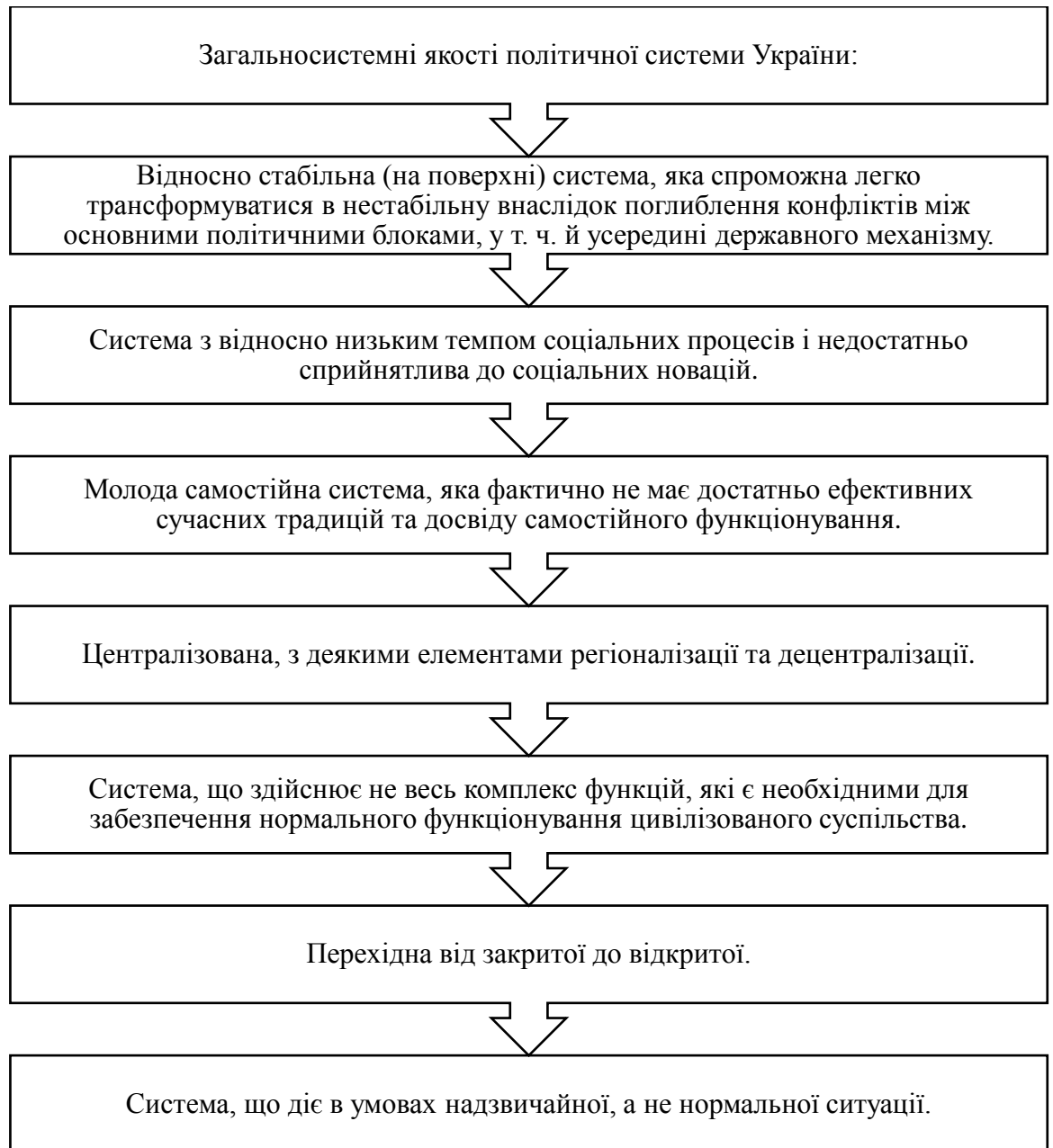

Рис. 1.1. Загальносистемні якості політичної системи України

*Розроблено автором

Зважаючи на існуючу в українській національній державі систему політичних інститутів (а саме, особливості їх політичної природи), політична система України характеризується за такими критеріями: 1) знаходиться на перехідному етапі від ПС не правового до ПС правового типу; 2) є легітимною для більшості українського суспільства; 3) є перехідною на етапі втілення в життя узгоджуваної (консенсусної) моделі вирішення конфліктів соціального походження (при цьому, зберігається можливість практичної реалізації виключно конфронтаційної моделі); 4) неагресивна та миролюбна;

5) фактично не наділена власною «глобальною» (загальнопланетарною) системою забезпечення інтересів національного масштабу; 6) система, якій, поки що, не вдається забезпечити підвищення рівня і якості добробуту усіх без виключення верств українського суспільства, при цьому простежуються намагання збереження всіх параметрів «соціальної держави»; 7) є світською державою (тобто, не домінує релігійний та атеїстичний догматизм); 8) наявна помірковано-одержавлена спільнота; 9) простежуються ознаки політичної системи, що характеризуються недостатністю інтелектуального розвитку національно-державної політики; 10) система, в якій проглядається політичне домінування певних кланово-промислових і олігархічних верств населення [49].

На сучасному етапі ПС України продовжує розвивати свої основні напрямки формування та розвитку (Рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Напрямки формування і розвитку політичної системи України

*Розроблено автором

У структурі ПС прийнято виділяти наступні підсистеми, які в своїй загальній сукупності забезпечують функціонування державної влади та характеризуються тісними взаємозв'язками між собою: 1) інституціональна

підсистема – включає в себе державу, політичні партії, соціально-економічні та громадські організації й відносини між ними, що в своїй сукупності формують політичну організацію суспільства (проте, провідна роль у цій підсистемі належить виключно державі); 2) нормативна підсистема – до її складу входять норми правового, політичного та морального характеру, а також цивілізаційні цінності, національні традиції і звичаї (саме з їхньою допомогою, політична система чинить вплив на дію державних інститутів та корегує соціальну поведінку громадян); 3) функціональна підсистема – включає в себе сучасні методи політичної діяльності, а також індивідуальні засоби реалізації державної влади в країні. Дана підсистема становить базу політичного режиму (примус, згода, авторитет, насильство, пропаганда); 4) комунікативна підсистема – охоплює в собі сукупність всіх форм політичної взаємодії всередині системи (зокрема, це взаємодія між різними політичними партіями й інституціями держави), а також налагоджує корисний «фіт-бек» з політичними системами інших держав [50, с. 34].

Водночас дослідник Р. Ключник (окрім вище визначених), встановлює ще й культурно-ідеологічну підсистему, до складу якої входить сукупність політичних теорій, поглядів, концепцій, а також правова і політична культура [25, с. 108].

ПС України, як і ряд ПС інших країн, виконує ряд функцій (Рис. 1.3.).

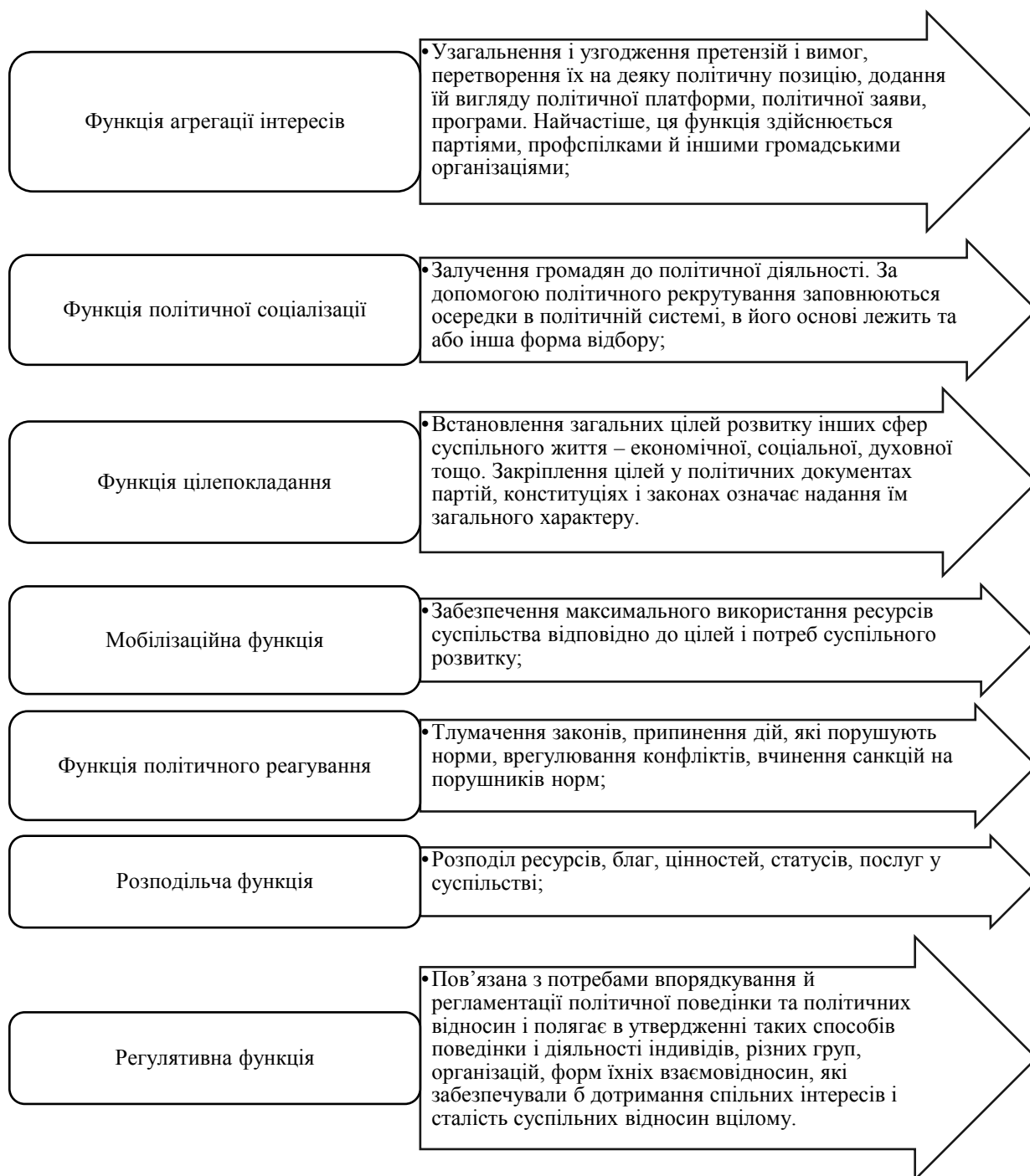

Рис. 1.3. Функції політичної системи України

*Розроблено автором на основі [43, с. 1].

У процесі свого динамічного розвитку ПС України, як і будь-які інші ПС, проходить такі етапи: 1) конституювання; 2) функціонування; 3) розвитку; 4) розпаду [25, с. 108].

Перший етап (етап конституювання) має не тільки тимчасовий тренд (прояв перемоги на виборах, здійснення референдуму, створення нових

державних органів влади), а й постійний: стало проявляється через визнання українськими громадянами ПС (це визнання може бути як відкрите, так і приховане; як добровільне, так і вимушене). Саме на стадії конституювання відбувається утвердження необхідних передумов для розвитку наступних етапів політичного процесу. На другій стадії (стадії функціонування) відбувається оновлення та відтворення функцій і інститутів, де важливе значення має поступовість цінностей, нормативно-правових приписів, політичних традицій тощо.

Тому, до складових розвитку сучасної ПС належать: 1) утвердження стабільності в суспільстві; 2) пристосування до [ново]змінних умов; 3) заміна деструктивної системи на більш універсальну (продуктивну). Припинення існування ПС має місце тоді, коли в результаті кризових явищ відбувається руйнування механізму її відтворення й функціонування. У такому випадку, ПС переходить до четвертої стадії (стадії розпаду), опісля чого настає конституювання нової системи.

Слід зазначити, що ПС України залежить від впливу на неї ряду визначних факторів (Рис. 1.4.).

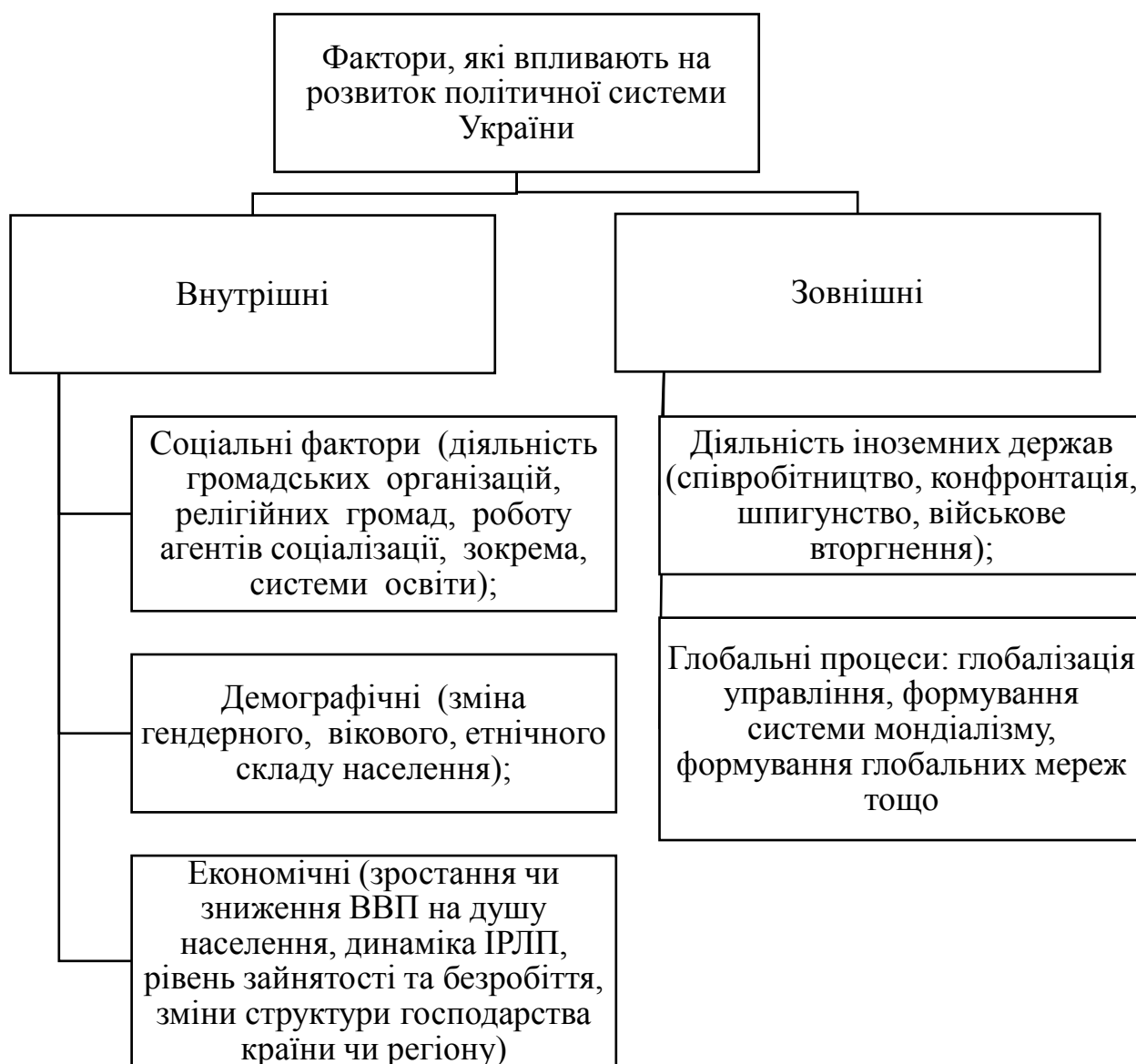

Рис. 1.4. Фактори, які впливають на розвиток політичної системи України

*Розроблено автором на основі [25, с. 109].

Вплив цифрового середовища та діджиталізації на політичну систему української нації, наглядно відрізняється високим динамізмом, глибиною та багатогранністю. Можна спостерігати як позитивний, так і негативний вектор розвитку з точки зору демократичної реалізації цінностей. Реагуючи на широке використання цифрових технологій у соціальній практиці й державному управлінні, українська правова система поки що, розвивається нерівномірно.

Відповіддю держави на масштабне використання Інтернету у всіх сферах суспільного життя, стало запровадження низки серйозних заборон та обмежень на користь безпеки держави. Політика інформаційних «обмежень» актуалізувалось у 2014 р., коли Росія вдалася до [кібер]інформаційної війни – поширювала фейки і антиукраїнську пропаганду, намагалась через соціальні мережі всіляко маніпулювати українським соціумом (вдаючись до практики ідейно-історичного ревізіонізму). Протиставляючись таким загрозам, стратегія подальшого розвитку української демократичної держави, повинна була передбачати пошук законодавчих рішень, що забезпечували б захист інтересів не лише окремо взятої особистості, але й інститутів громадянського суспільства (яке перебуває в тісній взаємодії з державою у віртуальній сфері).

Реалізація інструментальних компонентів (для захисту інформаційних і безпекових параметрів України щодо означених вище екзистенціальних загроз), артикулювалася прагненням української влади ввести в роботу універсальну платформу «Дія», на основі якої уніфікувалася б вся сучасна технологічна номенклатура цифрових можливостей [64, с. 28]. Однак, вона приховує чимало (очевидних) загроз для існування демократії в самій Україні, виступаючи своєрідним каталізатором латентного сповзання у цифрову (авторитарну) диктатуру (повний цифровий контроль щодо документообігу, введення електронного голосування при збереженні тотального контролю над маршрутизаторами та серверами, можливість релокації останніх за межі держави тощо).

Взагалі вичерпного переліку факторів регресивного впливу на розвиток ПС неможливо надати у повній мірі. Адже, щодня з'являється ряд нових факторів, які неминуче чинять вплив на динаміку розвитку ПС України (специфічно її трансформуючи), як наприклад, під час повномасштабного вторгнення Росії, чи введенням воєнного стану в державі загалом.

Ідейно-інструментальна трансформація політичної системи України останніх років, є (мабуть) найбільшим академічним дискурсом в наукових кругах, інтерес до якої (в українських і зарубіжних дослідників) не зникне

найближче десятиліття. Ключовою проблематикою є специфіка політичного реформування ПС в Україні в умовах війни та протистояння еліт у політичній боротьбі за владу.

ПС України протягом тривалого часу перебувала у фазі деструктивної трансформації, враховуючи специфіку її розвитку та кланову траєкторію у дореволюційний період. Тому, щоб проаналізувати та окреслити фактори, що системно впливали на її трансформацію, необхідні ґрунтовні дисертаційні дослідження. А в рамках нашої магістерської роботи, фактично неможливо повністю окреслити трансформацію ПС України за умов незавершеності війни та можливих політичних факторів майбутнього. Що й виступає одним із суб'єктивних факторів нашого дослідження.

Отже, політична система України – це організована на єдиній нормативно-ціннісній основі своєрідна сукупність взаємодій (чи окремих відносин) політичних суб'єктів, що пов'язані із здійсненням державної влади (урядом) та управління багаторівневим соціумом. Вона (як об'єкт сучасних наукових досліджень), посідає важливе місце в науковій площині, оскільки питання держави (і її політичних інститутів) завжди актуалізують науковий академічний дискурс.

1.2. Специфіка розвитку політичної системи у дореволюційний та постреволюційний період в Україні

Щоб якісно висвітлити процес трансформації й окреслити перспективи створення нової [пост]воєнної ПС в Україні у хронологічних межах нашого дослідження, слід розглянути специфіку розвитку ПС у дореволюційний та постреволюційний період. Оскільки, розуміння її форми та моделі дозволяє на практиці втілювати принципи дотримання прав і свобод людини й громадянина, а також верховенства права в контексті національного суверенітету [28]. Тому, не варто ігнорувати етапність еволюції ПС під час здійснення проблемного аналізу, що безпосередньо визначає чільні причини гальмування процесу політичної модернізації.

Отож, окреслимо дореволюційний період розвитку ПС України, який охоплює 1991–2014 рр. Починаючи з часів ухвалення Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. та проголошення незалежності 24 липня 1991 р., було започатковано новий етап українського державного творення, тобто новий етап утвердження й ПС України. З часів існування УРСР, українська держава зберегла парламентську форму правління. А з часу проголошення незалежності, знання в сфері організації державного апарату (як і управління в цілому) мали лише державно-партійні (комуністичні) діячі, які не володіли достатньою кваліфікацією у сфері державного управління на демократичних засадах [83, с. 948]. Водночас центральні органи КПРС, зосереджували у своїх руках всю повноту державного та законодавчого стратегування, що неабияк ускладнювало будь-який демократичний транзит.

Адепти ж національного-демократично-табору більше уваги приділяли формуванню зовнішньої атрибутики держави і вирішенню мовно-культурних питань. За такого статусу-кво, вилучення КПРС із ПС призвело до того, що ради всіх рівнів та їх виконавчі комітети стали нелегітимними, зокрема й Рада Міністрів України. Чимало політиків вважали, що дана проблема може

вирішитись завдяки встановленню інституту Президента (одночасно як глави держави, так і виконавчої влади).

Тому, протягом 1991–1992 рр. відбувалась активна розбудова сильного центру президентської влади та утвердження вертикалі виконавчої влади: створювалась Адміністрація Президента України, яка у своїх функціях була дублюючим утворенням стосовно функцій уряду; створювався ряд консультативно-дорадчих органів при Президентові України, а також ряд органів виконавчої державної влади на місцях [48, с. 464]. Законотворчою сферою приділялось багато уваги саме розвитку місцевого самоврядування, наприклад, рядом законодавчих актів, прийнятих у 1990 р., було згенеровано Декларацію про державний суверенітет України, набули чинності закони «Про бюджетну систему Української РСР», «Про економічну самостійність Української РСР», «Про місцеві ради народних депутатів Української РСР». Водночас було встановлено політичний статус, економічні засади діяльності, а також значено роль ОМС в ПС. При цьому у формуванні тогочасної ПС, Україна більш тяжіла до утвердження сильної президентської влади в центрі та на місцях, що призвело до значного послаблення органів місцевого самоврядування й не дозволяло їм розвиватись у необхідних місцевій громаді функціональних параметрах.

Партійна система України в той час також знаходилась на початковому етапі свого становлення. Після проголошення незалежності були встановлені напрямки легалізації політичних партій в Україні, які утворювались зі складу КПРС, а також із дисидентських та емігрантських партійних кіл [61, с. 244]. Правовою передумовою для зародження багатопартійності, стало скасування дії статті 6 тогочасної Конституції УРСР у 1990 р., якою відбувалось закріплення ролі єдиного та політичного керівництва для КПРС. Внаслідок чого, вже перші урядові вибори на території незалежної України відбулись із дотриманням принципу змагальності політичних партій. Проте, електоральна впливовість новостворених у той час політичних кіл, була неоднозначною. Однак, в цей час, якраз була встановлена вісь розвитку ПС України на

майбутнє, в основі якої простежувалось еkleктичне поєднання характерних особливостей змішаної і президентської республік (у відповідності до Закону «Про Президента Української РСР» 1991 р.), а також легітимно закладався декларативний принцип встановлення статусу та повноважень ОМС.

Новообраний у 1994 р. Президент України Л. Кучма, більше уваги приділяв посиленню владної вертикалі, зокрема йшлося про підпорядкування Президентові уряду та голів рад районів і областей, утвердження Ради регіонів – органу консультативно-дорадчої компетенції, який робив фактично неможливим прямий вплив на виконавчу владу на місцях. На даному етапі становлення ПС України, простежується перманентне протистояння президента парламенту. Дане протистояння закінчилось на користь першого, про що йшлося у нормах новоприйнятих у 1995 р. Закону «Про державну владу і місцеве самоврядування» та «Конституційного Договору між Верховною Радою та Президентом України про основні засади організації і функціонування державної влади й місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», де встановлювалась ПС президентського типу.

У відповідності до цих нормативно-правових документів, президентові були надані такі переваги: 1) здійснення зовнішньополітичної діяльності; 2) здійснення діяльності у сфері національної безпеки та оборони; 3) надано ряд установчих повноважень (повноваження одноосібного призначення Прем'єр-міністра та КМУ, здійснення дій щодо створення та реорганізації органів центральної виконавчої влади); 4) повноваження щодо внесення законодавчої ініціативи, а також здійснення промудрації законів і накладення заборони на них (право вето) [73, с. 17]. Були посилені також і повноваження глави держави на місцях, у відповідності до чого зазнавав послаблення вплив ОМС, зокрема, це відображалось у тому, що у підпорядкуванні глави держави стали знаходитись державні адміністрації областей, міст героя Києва і Севастополя. Однак, система такого типу проіснувала недовго, адже мала ряд недоліків, які не дозволяли розвиватись нашій державі та утвердитись їй як сильній

країні та гаранту національної незалежності, зрештою рушію соціально-економічних і політичних перетворень.

Надалі перспективи розвитку ПС України окреслила новоприйнята Конституція України, що була схвалена 28 червня 1996 р. І хоча, в ній прямо не встановлювалась форма правління, однак (зважаючи на закріплені нею положення щодо статусу та повноважень ОДВ), дану ПС можна встановити як класичну ПС президентсько-парламентського типу. У відповідності до конституційних положень, Президентіві було надано повноваження стосовно одноособового призначення Прем'єр-міністра, членів уряду, керівного складу центральних ОВВ, а також надано можливість призначати і звільняти керівників місцевих ОВВ. Значне розширення президентських повноважень (яке мало місце в новоприйнятій Конституції), стало наслідком не лише недостатньої нормативної наповненості правових положень Конституції, а й відображенням стану розвитку партійної системи.

Враховуючи її [не]сформованість (а також відсутність ознак чіткої структурованості ВРУ), главі держави вдалося помітно збільшити обсяг своїх повноважень в межах новоствореної моделі Конституції. Водночас варто відмітити, що зважаючи на специфіку усталеної в цей період розвитку української ПС політично-правової практики («політична конституція») [24, с. 26–27; 29], так і не отримали втілення в життя положення Конституції стосовно створення механізмів стримувань і противаг для запобігання цілковитого підпорядкування виконавчої гілки влади главі держави. Йдеться про повноваження КМУ стосовно формування ОВВ: призначення ними голів місцевих державних адміністрацій (ч. 4 ст. 118) та керівників центральних ОВВ (п. 10 ч. 1 ст. 106), процедуру скріплення підписами урядовців указів Президента (ч. 4 ст. 106) [26].

У цей час посадовці ОВВ в умовах, при яких Президент повністю вирішував їх долю стосовно призначення та звільнення, із зрозумілих причин не виявляли бажання брати до уваги ці закріплені в Конституції України положення, а тому й не мали власної позиції стосовно певних рішень глави

держави. Передача частини повноважень ОМС державними місцевими адміністраціями призвело до того, що було сформовано жорстку вертикаль виконавчої влади, очолювану Президентом України.

Отже, утверджена після прийняття Конституції політико-правова практика свідчить про помітне зрушення встановлених Основним законом повноважень ВРУ, КМУ та ОМС. При цьому, слід відмітити й наступне: сформована Конституцією України в редакції 1996 р. ПС характеризувалась достатньою ефективністю та сприяла виконанню прийнятих Президентом України управлінських рішень. Її суттєвий недолік – відсутність ефективного взаємозв'язку між парламентом і урядом, який є вкрай необхідним при законодавчому закріпленні політики КМУ [78, с. 97]. Водночас, відношення парламенту до урядових законодавчих ініціатив, помітним чином було залежним від ситуативних чинників, тому не всі пропозиції уряду виливались у законодавчі акти [20, с. 70].

На початку третього тисячоліття (зокрема в 2001–2002 рр.), розпочала назрівати зміна векторів реформування ПС. Зростання впливу вже існуючих на той час політичних партій спричинило ініціювання главою держави, яким тоді був Л. Кучма, змін до Основного закону, якими передбачалось помітне посилення парламентських повноважень і скорочення правових можливостей Президента України. Це завершилося прийняттям Закону «Про вибори народних депутатів України», у відповідності до положень якого обрання парламенту тепер відбувалось на основі пропорційності, виключно за утвердженими раніше списками від політичних партій.

Цією неординарною президентською ініціативою, ознаменувався новітній етап політичного та наукового дискурсу, який особливо гостро активізувався у період президентської виборчої кампанії 2004 р. і призвів до численних акцій суспільно-політичного характеру, яким в історії України було присвоєно символічну назву «Помаранчева революція». До реалізації компромісу з цього приводу призвело пакетне голосування за зміни до Закону «Про вибори Президента України» і Закон «Про внесення змін до

Конституції України» (№ 2222-IV). Останній мав ряд помітних відмінностей від попередньо (схваленого проекту № 4180), однак не був поданий на розгляд КСУ. Тому, він не отримав закріплення його у відповідності положень Конституції. Це призвело до того, що такі зміни до Основного закону мали ряд порушених процедурних норм, а легітимність вказаних положень була сумнівною.

Вище означена політична реформа набула чинності 1 січня 2006 р., за винятком тієї частини, якою визначалась нова процедура формування уряду (її вступ у силу передбачався у травні 2006 р., адже саме тоді мали відбутись чергові вибори до ВРУ). Запроваджена ще в 2004 р. реформа встановила нові «правила гри»: ті, хто отримав перемогу у парламентських виборах, набули здатності встановлювати контроль за всіма політичними інститутами. Проте є нюанс – наступні вибори не гарантували партії (що перемогла вперше) перемогу і вдруге. Тому прихід до влади опонентів переможців після чергових парламентських виборів, міг мати негативні наслідки для перших.

Протягом 2006–2010 рр. ПС України функціонувала з рядом недоліків (Рис. 1.4.).

Рисунок 1.4. Недоліки політичної системи України за часів В. Ющенка

Розвиток політичних процесів встановив, що незалежно від того, якими є склади уряду та парламенту, їх відносини з Главою держави знаходились у постійній напрузі, а також супроводжувалися наявністю гострих суперечок щодо всіх питань політики держави. Досить змістовним прикладом гостроти вказаних політичних відносин є те, що протягом терміну дії президентських повноважень В. Ющенка, фактично два роки приймалося рішення стосовно дострокового припинення повноважень ВРУ.

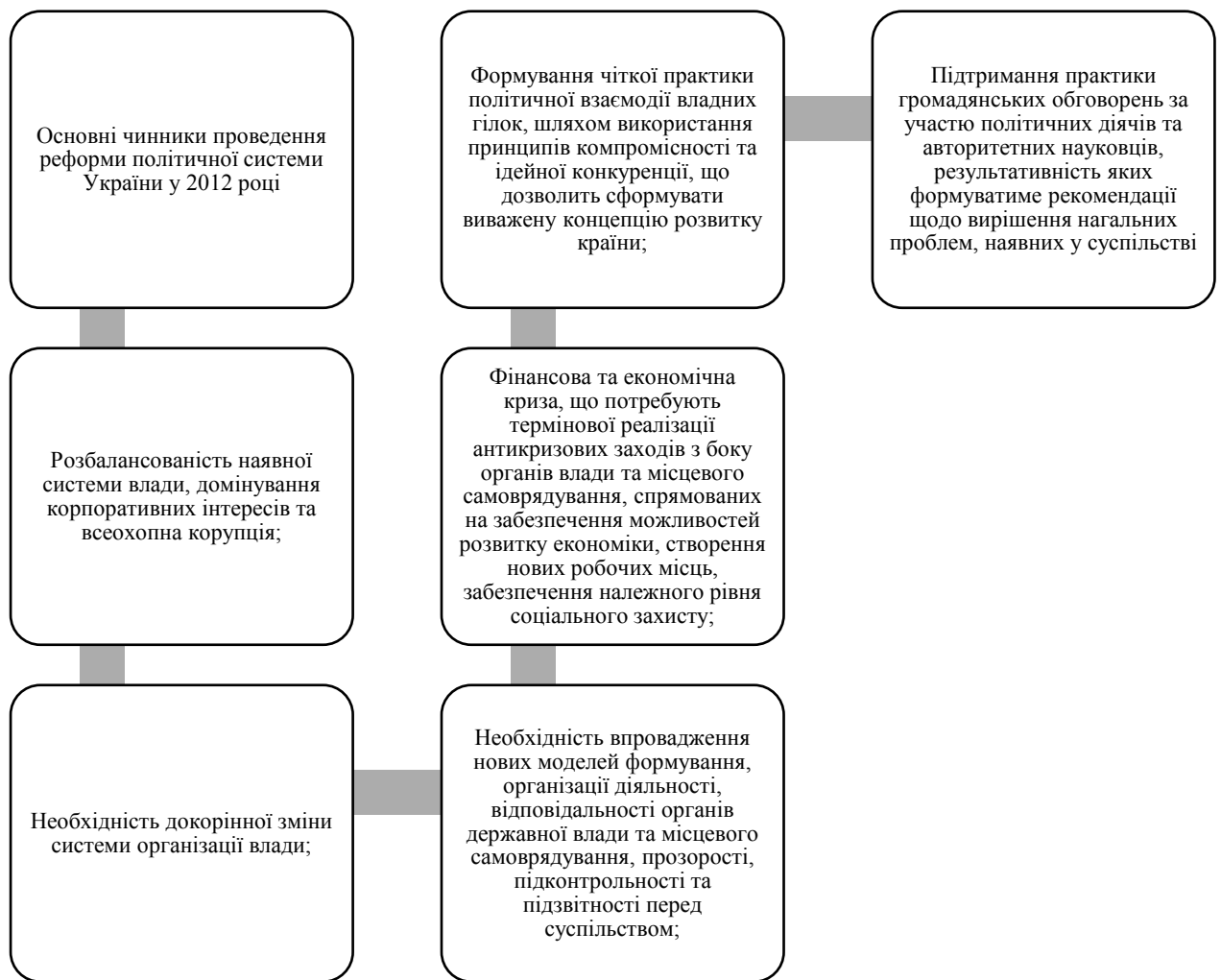
Існування функціонуючої з 2004 р. ПС, помітно ускладнилось із введенням в дію у 2006 р. пропорційної виборчої системи із закритими списками в єдиному загальнонаціональному виборчому окрузі. За такої формули проведення виборчого процесу, набув помітного посилення вплив лідерів політичних кіл в парламенті, який поширювався на фракції, які очолювались ними. Це посилення досягло реальної загрози підміни вільного політичного вибору народних депутатів диктатурою цих лідерів, яка помітно знизила можливість суспільного впливу на діяльність представницьких органів державної влади й фактично на весь політичний процес. А також нівелювала довіру українського суспільства до всіх інститутів політичної влади. На зниження законодавчої дієздатності парламенту та уряду, помітно вплинуло посилення повноважень ВРУ за напрямком кадрових змін та призначень, яке не встановлювало дієвих механізмів здійснення контролю за нею іншими владними інститутами.

Передумови (узурпації влади парламентом) формувались через перехід виборчого процесу до пропорційної виборчої системи із закритими списками. Тому, таке політичне рішення мало виключно проблемний характер. Поновому поглянути на переваги та недоліки ПС України, заставило прийняте КСУ рішення під номером 20-рп/2010 від 30 вересня 2010 р., відповідно до якого відновлювалась чинність дії норм Основного закону, прийнятого 28 червня 1996 року [68]. Необхідно відмітити, що ПС зразка 1996–2006 рр. у порівнянні з ПС зразка 2004 р., була більш гнучкою та динамічною. Вона не мала закріплених положень, які б ставили у жорстку залежність формування

та функціонування державної влади від вад партійної системи, нею також встановлювались так звані механізми вирішення інституційних криз.

Президент своїм Указом від 21 лютого 2011 р. № 224/2011 підтримав висунуту ініціативу стосовно створення Конституційної Асамблеї, яка б здійснила підготовку змін до чинної на той час Конституції. З метою реалізації права громадян України на участь в управлінні державними справами (наданого їм конституційно, а також утвердження представницької ролі Конституційної Асамблеї, заснованої на основах професіоналізму та науковості – маючи на меті започаткування її діяльності у відповідності до демократичних принципів колегіальності, прозорості, відкритості і гласності, президентським указом від 25 січня 2012 р. № 31/2012 її було затверджено. І 17 травня цього ж року, Асамблею було засновано на виконання Указу Президента України № 328/2012, який закріплював положення щодо неї як спеціального допоміжного органу при Президентові України. До її завдань, наприклад входить вироблення узгоджених пропозицій стосовно внесення змін до Конституції нашої держави [33].

Дана президентська ініціатива стосовно конституційних змін мала в своїй основі чітку позицію стосовно явного усвідомлення важливості та нагальності проведення невідкладної і основоположної реформи ПС України, що неминуче має розпочинатись із реформування конституційних начал. На той час, основними причинами для проведення зазначеної реформи були такі фактори (Рис. 1.5.).

Рис. 1.5. Основні чинники проведення реформи політичної системи України у 2012 р.

*Розроблено автором на основі [47, с. 435–436].

Прийняття Закону «Про вибори народних депутатів» у 2012 р., ознаменувало повторне повернення до змішаної виборчої системи, що по суті, призвело до повернення процесу політичної інституціоналізації партій на етап, специфічні риси якого склались у період кінця 1990-х – початку 2000-х рр. За правління президента В. Януковича, можна говорити про період максимального нівелювання значення ВРУ за весь час незалежної України. Протягом певного часу, з початку роботи Верховної Ради VII скликання і до

20 лютого 2014 р., визначений режим діяв (навколо нього) у контексті «з парламентом, але (практично) без парламентаризму» [22, с. 35].

Суспільні та політичні інтереси, а також [ново]виявлені конфлікти, як і пошук можливостей їх узгодження та розв'язання, вже не могли бути вирішеними й врегульованими в українському парламенті, внаслідок чого вони перемістилися за його межі. Саме намагання блокувати можливості каналізації зростаючого протесту й стало однією з передумов для вибуху революції Гідності наприкінці 2013- на початку 2014 рр.

Окремо важливою є ґрунтовна характеристика постреволуційного періоду становлення та розвитку ПС України. Дисипація єдиного центру прийняття політичних рішень, яким був В. Янукович і його найближче оточення, мала феноменальну швидкість та внесла ряд серйозних зрушень в систему й процеси прийняття державно-управлінських ухвал. Правляча коаліція, що налічувала напередодні більше 250 голосів, зазнала стрімкого розпаду та поступилась місцем неформальній більшості, до структури якої ввійшли представники трьох партій опозиційного блоку, а також частина так званих «біженців-регіоналів» і мажоритарників. Таким чином, сформована ВРУ дозволила перші голосування стосовно повернення в дію Конституції 2004 р., а зміни керівництва ВРУ створили законодавчу можливість охопити цю процедуру 300-ма депутатськими голосами [3].

Загалом, протестні рухи 2013–2014 рр. спричинили часткову зміну політичної системи влади, хоч і тимчасово. Однак, констатували, що саме український народ є основним джерелом влади в державі, який володіє здатністю приймати найбільш значущі рішення, від наряду яких залежить майбутній державний розвиток України. Це, більшою мірою стосувалося зовнішньополітичного курсу України на швидку євроінтеграцію, питань щодо реформування політичної й адміністративної системи в напрямку децентралізації, структуризація процесів управління суспільством, що фактично означає розширення кола акторів вироблення й ухвалення

політичних рішень і свідчить про тенденцію до інклюзивності політичних інститутів в Україні [16, с. 16].

Революція гідності спричинила виникнення цілого ряду громадських утворень, які (за півтора року) опісля її закінчення ініціювали розробку та подання (а також доопрацювання) понад шістдесяті нормативно-правових актів, які згодом були прийняті ВРУ. Варто також відмітити, що саме за сприяння громадської ініціативи було сформовано Дорожню Карту Реформ – документ, в якому прописана сукупність завдань, настанов та конкретних кроків, що мають правові підкріплення у вигляді ряду законопроектів, запропонованих на шляху до реформування держави. Чимало з них вже було прийнято українським парламентом, ряд інших, ще знаходиться на розгляді.

Серед вже функціонуючих можна зазначити, наприклад такі: 1) Закон «Про національне антикорупційне бюро України» №1098-VII [58]; 2) Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [54]; 3) Закон «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (зміна Ст. 2) [55] тощо. Однак, на думку журналістів Texty.org.ua, «Майдан не змінив й не міг змінити основ політичної системи, адже «дух Майдану» так і не матеріалізувався у вигляді інструмента отримання влади – політичної партії» [2]. Проте, «революція Гідності» все ж стала поштовхом до формування нової політичної системи, для якої (на період до повномасштабного вторгнення) були характерні такі особливості: 1) Україна була повернена на шлях демократичного розвитку, адже про «демократію» часів В. Януковича вже не могло бути й мови; 2) у владному управлінні зросла роль громадянського суспільства, яке стало ініціатором для проведення ряду реформ; 3) на шляху до євроінтеграції, українці акумулюють максимум зусиль для кристалізації національної ідентичності (що, дуже позитивно відобразилося на моральній стійкості і національній єдності під час повномасштабного вторгнення); 4) вибудовує здатність конвенційно захищатися; 5) відбулося поетапне впровадження децентралізації, більше владних повноважень було передано громаді; 6) все таки утверджена парламентсько-президентська форма правління; 7) для

мінімізації корупції у сфері закупівель, створено нову систему електронних закупівель – ProZorro; 8) проголошено принцип відкритості даних, що стосується майна посадовців і їх доходів, відображених у деклараціях; 9) остаточно утверджено курс на євроінтеграцію, а ПС України ввійшла у завершальну фазу інклюзивної трансформації [89]. Однак, повномасштабне російське вторгнення неминуче відбилося на крайній необхідності нового реформування та модернізації політичної системи України, особливості й специфіку трансформаційних змін яких, ми розглянемо в наступних розділах.

Отже, можна констатувати: існуюча в довоєнний період й на сьогоднішній день в країні модель політичної системи, вже вичерпала свій інституційний ресурс і потенціал. Це актуалізує необхідність її швидкої реформи та модернізації, однак виключно на новоствореній і модернізованій інституційній основі, за якої побудувати ефективну європейську політичну систему. Це питання є особливо актуальним в умовах війни з Росією (враховуючи [про]європейськість України) і потребує приділення особливої уваги з боку влади, українського парламенту, зрештою наших міжнародних партнерів. А сам процес реформування та модернізації політичної системи в Україні, мабуть варто розглядати в «розрізі» воєнних реалій та політичної дійсності.

РОЗДІЛ 2

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

2.1. Ідеологічна трансформація політичної системи України в умовах російсько-української війни

Протягом трьох десятиліть, Україна намагалася виробити об'єднану візію з метою кристалізації національної ідентичності, подолання етнічних, релігійних і мовних поділів свого гетерогенного суспільства для корекції власного геополітичного курсу. Не дивлячись на те, що анексія Росією Криму та неоголошена війна в Донецькій і Луганській областях, пробудили почуття патріотизму та цілеспрямованості серед багатьох українців у 2014 р., значна частина українського населення (все таки) продовжувала сподіватися на нормалізацію відносин з Москвою. Однак, повномасштабне вторгнення в лютому 2022 р., остаточно унеможливило пошук будь-яких варіантів на мирне співіснування з росіянами.

Широкомасштабна збройна агресія Росії проти України, що була розпочата 24 лютого 2022 р., достеменно змінила хід подій як на території України, так і у всьому світі. Українська нація вже понесла багатотисячні втрати, велика кількість громадян України постраждали від нелюдського поводження і тортур, декілька мільйонів людей були змушені виїхати за кордон, щоб врятувати життя собі, своїм дітям і близьким. Більше того, Росія здійснює примусову депортацію з території держави, вивозячи за межі країни десятки тисяч дорослих українців та дітей [4].

Україна також понесла небачені досі руйнування соціально-економічної інфраструктури, втративши значну частину економічного потенціалу. Окремі категорії земель ввійшли до переліку зон екологічної катастрофи, ряд територій взагалі сильно заміновані, а значна їх частина досі знаходиться під російською окупацією. Очевидно, що ідейна сутність цього

збройного нападу, полягає в спробі здійснення геноциду російським агресором проти української нації, зміни соціальних та ідентичних маркерів, зрештою знищення України як держави та її народу загалом.

Однак, зламати волю українців до свободи росіянам не вдалося. Водночас українці довели країнам цивілізованого світу, що саме вони (у ЦСХЄ) є взірцем сміливості, незламності й готовності ціною власного життя, захищати незалежність демократичної держави та її цінності, яке так прагне зберегти європейське суспільство. Саме українці зламали план швидкого російського «бліцкригу», що здивувало як військово-політичне керівництво РФ, так і міжнародну спільноту.

Мужність та військовий професіоналізм ЗСУ (як і самоорганізація українського суспільства для надання допомоги воїнам-захисникам й рішучі кроки політичного керівництва держави – фактори, що змінили уявлення демократичного світу щодо військових спроможностей України. Світ (нарешті) повірив у могутність України, що знайшло відображення у підтримці нашого військового потенціалу, національної економіки, різних аспектів соціальної сфери тощо. Зрештою, визнанні суверенного права українців стати повноцінним членом ЄС і НАТО.

Очевидно, що російсько-українська війна безповоротно змінила як саму Україну, так і її громадян. Така еволюція матиме важливе значення у подальшому становленні та розвитку нашої держави, зокрема й у повоєнній відбудові і відновленні. Такі зміни, також необхідні на шляху здобуття Україною перемоги, а також гарантування її територіальної цілісності й подолання наслідків окупації. Тому, доречно дослідити, яким саме чином трансформувались політична свідомість та політична культура українців, які можливості відкривають ці зміни, і, що не менш важливо, які ризики вони несуть за собою. Тож розпочнемо з характеристики політичної свідомості, як важливої складової ідеологічної трансформації політичної системи країни. Політична свідомість є (насамперед) відображенням й осмисленням

політичного буття, а також предметним ставленням до нього людиною [10, с. 156].

Російська агресія щодо України (яка триває вже більше року) помітно вплинула на свідомість українських громадян. Вона активувала процеси ідеологічної трансформації у призмі українських державних цінностей, змусивши переглянути події минулого, ставлення до окремих історичних і політичних акторів, а також до складових інституцій ПС України, які до російсько-української війни мали високий рівень електоральної довіри. Зміни суспільної та політичної свідомості громадян України, можна відстежити через ЗМІ та соціальні мережі чи у повсякденному спілкуванні наших співгромадян. Вони повністю підтверджуються рядом проведених новітніх соціологічних опитувань і досліджень. Серед яких, наприклад, найбільш змістовними є опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, яке було проведене протягом 5–12 серпня 2022 р., а також соціологічної служби Центру Разумкова [46].

Політична свідомість особистості є складним феноменом, який не має відображати політичну дійсність в даний момент, а бути орієнтованим на формування політичного мислення і його удосконалення в майбутньому. Оскільки сучасна людина пов'язана з політикою й відчуває, що може впливати на політичну ситуацію в державі та вибирає для цього відповідні форми політичної активності. Події, які відбуваються в сучасній Україні, підштовхнули українське суспільство до змін в політичних поглядах та настроях більшої частини населення [16, с. 68]. Тому, сформовані цінності та знання стають певним орієнтиром для особистості й проявляються у відповідних формах політичної участі і активності, що сприяє стабілізації чи дестабілізації розвитку суспільства.

Статистичні дані (що отримані, наприклад Центром Разумкова) засвідчують наступне: загальний рівень задоволення громадян тим, як працює політична система в Україні є середнім. Хоч він і помітно зріс, якщо

порівнювати його з рівнем 2020 р. (з 4,1 до 5,2 бала – за шкалою від 1 до 10, де «1» – це дуже не задоволений, а «10» – дуже задоволений) [46, с. 11].

В якості провідного показника розвитку політичної свідомості виступає рівень довіри населення до політичних інститутів. Зокрема, серед політичних і соціальних інститутів, наразі найбільшим рівнем довіри (у відповідності до проведеного Центром Разумкова останнього опитування) користуються ЗСУ (96 % українців довіряють їм повністю або певною мірою), Президент України (82 %), добродійні та гуманітарні організації (78 %), церква (70 %), університети (62 %), жіночі організації (59,5 %), державні установи та поліція (по 55 %), екологічні організації (54 %). Суперечливим є ставлення до Уряду (йому висловлюють довіру лише 51,5 %, а 48 % – висловлюють недовіру). Схожа ситуація з телебаченням (відповідно 51 % і 49 %), і преси (49 % і 50 %). Найбільше недовіри отримали політичні партії (їм не довіряють 77 %), судам (72 %), банкам (66 %), профспілкам (64 %), ВРУ (60 %), великим компаніям (57 %), а виборам як соціально-політичному інституту, взагалі лише (56 %) [46, с. 8].

Ще однією складовою політичної свідомості є зацікавленість аудиторії у політичних процесах, які відбуваються в країні та політикою в цілому. Зокрема, як показують соціологічні дослідження, українці за час війни стали більше цікавитись політикою. Зокрема у порівнянні з 2018 р., у 2022 р. число українців, що цікавляться політикою значно збільшилось, досягнувши більшості у 56 %, тоді як кількість осіб, які зовсім не цікавляться нею, становить лише 43 %. Також, у порівнянні з 2020 р. значно зросла частка респондентів, які вважають, що сучасна політична система України дозволяє абсентістам впливати на дії уряду (їх кількість зросла з 18 % до 25 %).

Що стосується трансформації політичної культури (як складової ідеологічної ПС України в умовах війни), то її можна охарактеризувати (виходячи з її етимологічної сутності) наступним чином. Політична культура – це «властиві певному народові поширені вірування, цінності та норми, що визначають ставлення громадян до політичної системи та уряду, а також

один до одного» [65, с. 47]. А умовою формування політичної культури є організоване включення громадян у політичний процес. Таким чином, ЗМІ, політичні партії, національна церква, академічна система, ЗСУ, громадські кола, тощо, активно сприяють формуванню політичної культури в країні [18, с. 87].

Формування політичної культури в Україні в умовах війни залежить від ряду факторів (Рис. 2 1.).

Рис. 2. 1. Фактори, що впливають на розвиток політичної культури в умовах війни

*Розроблено автором на основі [30, с. 50]

Останнім часом для українського суспільства характерним був високий рівень актуальності соціокультурного поділу, що виявлялось у поляризації суспільства з низки проблем гуманітарної політики: наприклад, мовної, різного тлумачення історії України тощо. Однак, після початку агресії Росії проти України, позиції різних груп населення з цього приводу зближуються на основі зростання підтримки розширення сфери вживання української мови, проведення політики декомунізації й дерусифікації. Тому, теоретично

слід очікувати, що актуальність гуманітарних питань у політичній риторичі поступово знижуватиметься.

Для подальшого розвитку політичної культури важливими є наступні соціально-культурні феномени, які спостерігаються (останнім часом) в українському суспільстві: 1) соціальна консолідація й подолання суперечливих геополітичних орієнтацій; 2) мобілізація ресурсів виживання; 3) піднесення патріотичної свідомості та формування чітко визначеної національно-громадянської ідентичності в усіх регіонах України [84, с. 17].

Також слід відмітити, що в умовах цієї інтенсивної війни (особливо в інформаційній сфері) значно посилюється криза духовності й зростає невпевненість багатьох людей у своєму майбутньому. Деструктивно впливають на духовну сферу і міжконфесійні конфлікти, правовий нігілізм, злочинність, інституціональна корупція, швидке зростання ідеологічного авторитаризму, монополізація ЗМІ, виникнення заборонених для критики зон, збідніння інформаційної сфери тощо.

Таким чином, за результатами проведених соціологічних досліджень (стосовно ідеологічної трансформації політичної системи України в умовах російсько-української війни), можна дійти наступного висновку: саме реалії цієї війни призвели до розвіювання переважної більшості політичних ілюзій українців, щодо цінностей радянського періоду й можливості подальшого нормального співіснування з Росією. Оскільки, остання не лише не змогла подолати ряд імперських (ідейно-політичних) стереотипів, але й (навпаки) розвинула їх до рівня соціально-психологічної патології.

Водночас не зважаючи на всі аргументовані (аналітичні) факти, російсько-українська війна є основним тригером у формуванні української політичної нації з інклюзивною громадянською ідентичністю. Оскільки, саме віра в перемогу України та бажання будувати власне демократичне майбутнє, швидко трансформує модель українського політичного мислення (як і саму українську ідентичність), зрештою допомагає зберігати високий рівень демократичної консолідації й громадянської взаємодії в країні загалом.

2.2. Радикалізація та мілітаризація політичної системи України внаслідок російської військової агресії

Щоб повною мірою охарактеризувати більшість процесів радикалізації й мілітаризації політичної системи України (що спричинені початком повномасштабної російської військової агресії), слід охарактеризувати стан політичної системи на момент вторгнення.

Станом на 23 лютого 2022 р., політичну систему України можна було охарактеризувати наступним чином: 1) законодавча гілка влади в країні була розбалансована та диференційована, а [моно]більшість де-факто не мала необхідної кількості голосів для ухвалення необхідних політичних рішень. Зокрема, визначальним був той факт, що ще наприкінці січня цього ж року, народні депутати були відправлені на тритижневий «карантин», що тривав до 15 лютого, основною причиною якого (справедливо зазначити) була відсутність великої частки працівників апарату ВРУ через коронавірус. І це тоді, коли до початку повномасштабної війни в Україні залишалось менше місяця. У цьому контексті важливою є думка Я. Железняка (депутата від фракції «Голос»): «Перед ухваленням цього рішення – стверджує депутат – було провалено майже всі важливі законопроекти, тому що не знайшлося необхідних 226 голосів» [63]. Також, слід згадати про неабияку внутрішню нестабільність законодавчої гілки влади у зв'язку із створенням МФО «Розумна політика» Д. Разумкова (до лав якого увійшло близько двадцяти народних депутатів від «Слуги народу»). Негативно на діяльності законодавчої гілки влади позначилась і скандальна риторика самих народних депутатів, серед яких найбільш резонансним був конфлікт щодо ДТП депутата від партії «Слуга народу» О. Трухіна. Ці події помітно позначились на діяльності партії «Слуга народу», яка з часів останніх парламентських виборів отримала практично [моно]більшість у Верховній Раді. 2) статус-кво Виконавчої влади: Кабмін практично був повністю підконтрольний Офісу Президента України. Тому, на нього покладалося виконання всіх функцій

найближчого оточення глави держави, загалом констатується злиття виконавчої та президентської влади (зрозуміло за умови домінантності останньої). 3) Судова влада характеризувалась відносною незалежністю, проте мала явні проблеми з ефективністю у своїй діяльності. Зокрема, важливо відмітити затяжний конфлікт навколо зміни керівної верхівки Конституційного Суду України, що тривав фактично з 2020 р., а також відсутність політичного компромісу щодо заповнення квот з боку ВРУ [79, с. 52].

Вище зазначене свідчить про те, що на час початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, простежується неформальний (латентний) вплив президентської влади на всі інші гілки в державі. Проте, він поступово мінімізується, оскільки з часу президентського правління В. Зеленського (та з приходом до влади «Слуги народу») він був суттєвішим.

Однак, вже 24 лютого 2022 р. в країні сталися кардинальні зміни, відбулося повне переформатування всіх підходів до вирішення існуючих проблем і викликів. Широкомасштабне вторгнення РФ на територію України та введення воєнного стану, помітно вплинули на подальший розвиток політичних процесів в Україні. Зміни означились не тільки певними правовими обмеженнями (наприклад, призупинення виборчих процесів в країні, введення заборони на проведення різних референдумів, мітингів, демонстрацій та зборів тощо), але й створення військових адміністрацій. Виник і ряд інших не менш важливих чинників, спричинених війною, що сьогодні чинять помітний вплив на трансформацію внутрішньополітичного простору України, надаючи можливість створення різних імовірних сценаріїв його розвитку в майбутньому.

Вже сьогодні постають наступні питання: Яким чином має відбуватися якісна (легітимна) зміна політичних акторів у державі? Якими визначальними перетвореннями характеризується сучасне політичне поле країни? Якого вигляду набуде політична система України у [пост]воєнний період? Як не послабити та здійснювати подальший розвиток демократичних

інститутів (в умовах тривалого воєнного стану), враховуючи євроінтеграційні прагнення України? тощо.

У першу чергу слід зазначити: політична система України зазнала змін у наслідок трансформацій у нормативному забезпеченні її функціонування. Наприклад, за декілька годин до початку війни ВРУ було затверджено Указ Президента України від 23 лютого 2022 р. під № 63 «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» [53]. Введений даним нормативно-правовим актом правовий режим, по-факту, проіснував в Україні декілька годин і став перехідною ланкою до введення правового режиму воєнного стану в Україні. Він був введений Президентом України, вочевидь, у зв'язку з тим, що в Офісі Президента побоювались заздалегідь посіяти паніку в українському соціумі. Адже введення цього режиму не означає початку воєнних дій, при цьому не встановлюються певні обмеження, які встановлюються правовим режимом воєнного стану. Тобто, такий підхід надає можливість діяти більш комплексно та виваженіше.

Слід відмітити, що під час надзвичайного стану дія органів влади продовжується, також продовжують діяти органи місцевого самоврядування, при цьому додатково відбувається залучення Національної гвардії та Служби безпеки України до управління, через які відбувається посилення різного роду перевірок. Проте в цілому, влада в країні і на місцях реалізується цивільними адміністраціями (звичайними органами влади). І тільки вранці 24 лютого 2022 р., ВРУ було оперативно затверджено Указ «Про введення воєнного стану в Україні» [52].

За введення воєнного стану в Україні було віддано 300 депутатських голосів, внаслідок чого указ вступив у дію відразу після його затвердження ВРУ. Даним Указом закріплюється положення про те, що «військове командування разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування мусить забезпечити передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України,

захисту безпеки населення та інтересів держави» [60]. Даним Указом було введено ряд обмежень для громадян нашої держави, для прикладу: 1) була введена комендантська година; 2) для працездатних осіб була запроваджена трудова повинність; 3) були введені обмеження стосовно перебування в окремих місцях громадян України тощо.

Що стосується змін у політичній системі безпосередньо, тут слід відмітити статтю 18 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», якою закріплюється положення щодо того, як «порядок взаємодії військового командування та військових адміністрацій з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади щодо забезпечення додержання правового режиму воєнного стану, захисту безпеки громадян та інтересів держави, а також можливого підпорядкування чи оперативного підпорядкування їм інших утворених відповідно до законів України військових формувань і правоохоронних органів, або їх з'єднань, наприклад військових частин, установ та організацій, буде визначатися Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України» [60].

Це означає, що під час війни, саме на очільника держави припадають всі важелі впливу в країні, адже норма про це має як конституційне, так і законодавче закріплення. Зокрема, Статтею 11 вище згаданого закону встановлюється, що «Президент України здійснює загальне керівництво запровадженням і виконанням заходів правового режиму воєнного стану; здійснює стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями і правоохоронними органами через Генеральний штаб ЗСУ; а також може прийняти рішення про відсторонення від займаної посади посадової особи, призначення на посаду й звільнення з посади якої віднесено до його повноважень, зрештою покладення на відповідний період виконання обов'язків на іншу особу [60].

Зсув влади в бік Президента та його Офісу неминуче впливає й на інші складові політичної системи. Зокрема, у сфері законодавчої влади відбулись наступні зміни та перетворення. Незважаючи на об'єднуючий вплив війни,

фракція «Слуги народу», яка підтримує президента Зеленського у Верховній Раді, продовжує перебувати в процесі фрагментації. Щоправда у лютому 2023 р. пропрезидентська партія все ще офіційно мала 239 депутатів, тобто абсолютну більшість у парламенті (однак, простежується низька виборча фракційна дисципліна).

У результаті цього, колись панівна президентська партія не може розраховувати на автоматичне схвалення своїх законопроектів власними силами. Прийняття законів та ухвалення інших важливих парламентських рішень відбувається на вимогу ОП завдяки підтримці інших фракцій. Аналіз останніх парламентських голосувань показує, що підтримка колишніх членів забороненої «Опозиційної платформи – За життя» (ОПЗЖ), навіть зіграла важливу роль для уряду В. Зеленського [89].

Партія попереднього президента України П. Порошенка «Європейська Солідарність», все ж залишається противником президента В. Зеленського, як і його партії та уряду. Однак, як головна опозиційна сила опісля розпуску ОПЗЖ, повністю підтримує його у військовій та зовнішній політиці з початку повномасштабного вторгнення. У міжнародних справах і під час візитів за кордон, депутати від «Європейської солідарності» діють переважно в унісон з депутатами від «Слуги народу», підтримуючи нинішнього президента. Щодо того хто відвідував Україну під час повномасштабного показано в додатку А. Тим не менш, політична напруженість і конкуренція між П. Порошенком і В. Зеленським продовжують залишатися основною лінією розмежування у внутрішніх справах України. Іноді, це питання неабияк загострювалося, наприклад, коли, уряд обмежував поїздки П. Порошенка за кордон [51].

Три найвідоміші в Україні (хоч і маргінальні) ультра-націоналістичні партії – «Свобода», «Правий сектор» і «Національний корпус», оголосили про припинення внутрішньополітичної діяльності на час війни. Зараз вони декларують про зосередженість своїх зусилля на національній обороні. У будь-якому разі, лише один депутат у Верховній Раді може вважатися

представником цього політичного табору. Різноманітні ідейні кола, створені цими акторами в 2014 р. (серед яких полк «Азов», Добровольчий український корпус тощо), тепер інтегровані у регулярні Збройні сили України. Хоча деякі з них, все ще зберігають свою символіку (та *esprit de corps*). Проте, вони мають незначну оперативну суб'єктність і діють за наказами Генерального штабу.

У березні 2022 р. Рада національної безпеки і оборони (РНБО) України, ключовий урядовий орган поряд з Кабінетом міністрів, призупинила діяльність кількох політичних угруповань, відомих своїм просуванням російських інтересів. Заборона цих партій базувалася на звинуваченнях у тому, що останні допомагали готувати сплановану агресію Москви у 2022 р. Заборона також торкнулася й «Опозиційної платформи – За життя», партії А. Шарія та низки інших проросійських маргінальних кіл.

Радикальні заходи РНБО тоді зазнали критики, однак були виправдані подальшими дослідженнями розвитку подій на окупованих РФ територіях з лютого 2022 р. Наприклад, у Харківській області (як і в інших регіонах України) окремі посадовці та члени заборонених партій співпрацювали з армією агресора та брали участь в адмініструванні окупації й переслідуванні громадян України, що стояли на антиросійській платформі. Чимало з них були учасниками різних диверсійних заходів на підконтрольних уряду України територіях.

Загалом законодавчу владу слід охарактеризувати як таку, що зазнала змін з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Проте не слід стверджувати про повну монополізацію законодавчої влади чи зникнення партійної політичної конкуренції. Як зазначає, наприклад В. Подгорна, «... в нас продовжується дискредитація парламентаризму, значно зменшується роль парламенту, хоча ВР продовжує свою роботу і ухвалила на 15 % більше законів, ніж у мирні часи. Однак, рівень довіри до парламенту становить (за останніми соціологічними опитуваннями), мінус 19 % у порівнянні з іншими структурами української влади» [39].

Виходячи з її позиції, причинами цього є відсутність необхідних комунікаційних каналів, адже в умовах діючого воєнного стану число таких каналів природно стає обмеженим. На її думку, зниження рівня довіри до вищого органу представницького спрямування в державі є прямим викликом для демократії в країні. При цьому слід враховувати те, що такого роду падіння відбувається тоді, коли довіра українського населення до силових структур поетапно зростає.

Вирішення даної проблеми потребує реформування парламенту таким чином, щоб ефективність діяльності ВРУ значно підвищилась. Тобто, зросла якість законодавчої діяльності та покращився імідж ВРУ як вищого представницького органу нашої країни. Для досягнення такої мети, варто запровадити норми етичної поведінки для депутатів, проводити активну боротьбу із кланово-промисловим лобізмом у стінах парламенту, вирішити проблематику депутатської дисципліни тощо. Водночас, не дивлячись на війну, серед окремих представників українського парламенту, можна простежити прагнення до нарощення домінування Уряду в політичній системі. Зокрема, В. Подгорна відмічає, що попередні Кабміни формувались не з числа міністрів, які були висунуванцями депутатського корпусу (тобто характеризуються мандатом довіри від їхніх виборців), а з найнятих людей (їх ще називають «технократичними» урядами) [45].

Для таких урядовців характерна відсутність відповідальності перед партією та виборцями, що їх висунули. Їх природа відповідальності є суто професійною, що є важливим аспектом для відповідальності політичної. Однак, переважаюча роль інститутів виконавчої влади здійснює порушення балансу владних повноважень і компетентностей, що не може (фактично) характеризуватися як сприятливий фактор для посилення стійкості політичної системи. А це, обов'язково має визначатися виключно законними «конституційними нормами» [45].

Суміжною з кризою партійної системи в Україні наразі є криза довіри до парламенту. Наприклад, на думку І. Павленка, криза партій в Україні

існувала ще в довоєнний період [40]. А низький рівень довіри громадян до партій, фіксувався різними соціологічними центрами через опитуваннями давно. Загалом спостерігалось загальне падіння довіри до всіх партій, але насамперед, довіру втратили ті політичні сили, що мають безпосереднє представництво у парламенті. Окремі з них за рейтинговими показниками опустились нижче прохідного 5 % бар'єру. При цьому, відсутність впровадження нових партійних проектів, які були б доволі перспективними і гарантовано склали політичну конкуренцію на найближчих парламентських виборах, так і не з'явилися. А нещодавно новостворені політичні проекти, теж знаходяться за межею 5 % прохідного бар'єру.

Дедалі прозахідна й національно-політична орієнтація українців, стала об'єднуючим фактором для України. Незважаючи на війну та оголошення воєнного стану у лютого 2022 р., суспільна підтримка демократії значно зросла, про що засвідчують кілька соціологічних опитувань, проведених в Україні за останні місяці [66]. Довіра до національного уряду та українських військових теж значно зросла. Червневне опитування 2022 р. (що, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Національного демократичного інституту) показало, що 97 % українців «повністю довіряють ЗСУ, а 85 % висловлюють свою довіру президентові України» [18].

Проте є й менш позитивні внутрішні наслідки війни: наприклад, адміністрація президента, яка тепер називається Офіс президента (ОП), стає все більш домінуючою в державній системі управління країни [9]. Журналісти вважають, що голова ОП А. Єрмак, взяв на себе ведення зовнішньої політики та планування відновлення [пост]воєнної України [71]. А. Єрмак, як і пов'язані з ним політики, наприклад, спікер Верховної Ради Р. Стефанчук, висловлюють бажання зберегти контроль над повнотою влади опісля нинішнього президентського терміну В. Зеленського [14; 72]. Вони транслюють ідею переобрання В. Зеленського на другий термін, хоч він і заявляв, що не бажає балотуватися знову.

Російське повномасштабне вторгнення загострило колишню напругу у відносинах між ОП і деякими керівниками міських громад, що призвело до політичної напруги з децентралізованими структурами влади в Україні. Ще один важливий фактор перетворень в країні в умовах війни, це фактично деоліхаргізація суспільних відносин, що значно розширює коло можливостей у медійному та політичному полі для розвитку України. За кілька годин до повномасштабного вторгнення РФ, президент В. Зеленський провів таємну зустріч з більшістю найбагатших людей України [35]. Зі слів учасників цієї «наради», президент попросив запрошених підтримати Україну у разі російської агресії. Однак, нажалі у наступні місяці, ряд українських олігархів «несподівано» проявили себе не з кращої патріотичної сторони.

Проте, чимало відомих олігархів проявили себе доволі патріотично, повністю змінивши свою попередню (амбівалентну) політичну позицію. Наприклад, часто уникаючи медійної публічності, власник холдингів СКМ Р. Ахметов, навпаки став гласною персоною. На початку березня 2022 р. він навіть назвав В. Путіна воєнним злочинцем, а в травні кваліфікував дії російської армії в Україні як класичний геноцид [1]. А вже у липні 2022 р., він висловлював думку про те, що перемога України вимагатиме звільнення усіх окупованих Росією українських територій.

Р. Ахметов стверджував, що не виїжджав за межі України з початку повномасштабного вторгнення, а його металургійний холдинг «Метінвест» повністю припинив роботу на територіях, що знаходяться в окупації [80]. За даними авторитетного сайту НВ (станом на листопад 2022 р.), Р. Ахметов зробив найбільший фінансовий внесок у зміцнення обороноздатності країни, випередивши своїх колег-олігархів – П. Порошенка та В. Пінчука [34]. Зараз Р. Ахметов подає позов проти РФ до Європейського суду з прав людини (йдеться про відшкодування матеріальних збитків, які завдані його компанії через військову агресію з боку Росії). На таку політичну ініціативність Р. Ахметова, команда президента В. Зеленського відповіла взаємністю, а міністр юстиції (навіть) офіційно заявив, що після передачі Р. Ахметовим

телекомпанії «Україна» українській державі, його більше не варто вважати олігархом [31].

На відміну від Р. Ахметова, В. Пінчук (олігарх і зять экс-президента України Л. Кучми (1994–2005 рр.)), покинув Україну ще до російського вторгнення [6]. У березні 2022 р. він розпочав піар-кампанію про свій внесок в оборону України, а у травні 2022 р. через свою прес-службу засудив дії РФ, але не В. Путіна особисто. І лише у вересні 2022 р., після перших військових успіхів ЗСУ, В. Пінчук почав робити чіткіші заяви на адресу В. Путіна [81]. За даними інтернет-журналу НВ, В. Пінчук є третім спонсором (за величиною фінансової допомоги) ЗСУ серед українських олігархів після П. Порошенка і Р. Ахметова. Проте, всі його компанії звинувачуються у завищенні цін під час держзакупівлях [38]. Порівняно з іншими українськими олігархами, В. Пінчуку вдається підтримувати тісніші стосунки з Офісом Президента, завдяки успішним міжнародним піар-проектам. Серед них, наприклад, відомі щорічні конференції Ялтинської європейської стратегії в Києві, Український сніданок на полях Всесвітнього економічного форуму в Давосі тощо.

Інший відомий олігарх І. Коломойський (навпаки), активно допомагав ЗСУ з перших днів російської агресії ще з 2014 р., фінансово підтримуючи добровольчі батальйони, відстоявши м. Дніпро від захоплення російськими проксі-силами. Однак, після вторгнення 2022 р. І. Коломойський всіляко уникає медійної публічності. Водночас у квітні 2022 р. мер Дніпра Б. Філатов поскаржився, що І. Коломойський жодним чином не допоміг тоді обороні міста [86]. Влітку 2022 р. в національних ЗМІ з'явилася інформація про те, що І. Коломойського позбавили українського громадянства й відтоді він регулярно приходив на допити в НАБУ [70]. Тим не менш, його популярний телеканал «1+1» і досі входить до лояльного до влади каналу «Телемафон – Єдині новини».

За даними українських дослідників в області сучасних економічних наук, українські олігархи (з лютого 2022 р.) зазнали значних втрат через

війну [36]. Тим не менш, з огляду на еквівалентні втрати інших суб'єктів економіки, вони зберегли домінуючі позиції на своїх традиційних ринках. Проблематика того, чи є поняття олігархії таким актуальним, як воно було в довоєнній Україні, може стати зрозумілою лише після того, як закінчиться ця руйнівна війна, і стане можливою регулярна міжнародна економічна діяльність. Проте, вже сьогодні простежується склад економічної влади та її здатність впливати на політичні рішення, яке істотно змінюються.

Серйозних трансформацій зазнало й саме інформаційне середовище України. З одного боку, слід відмітити відносну монополізацію телепростору країни, що виникла після створення Єдиного телемарафону. З іншого – помітної популярності набули інтернет-блогери та новинні месенджери. Станом на сьогодні, кількість споживачів цього інформаційного ринку є майже рівною тій кількості телеглядачів, що дивляться новини по телебаченню. При цьому слід відмітити й той факт, що український Інтернет-простір функціонує поза межами українського медійного законодавства.

Набуття популярності месенджерами та блогерами як постачальниками новин і суб'єктами їх трактування, чинить сильний вплив не тільки на політичний простір країни, але й призводить до його видозміни та появи нових учасників політичного процесу. Дане середовище є потенційним полем для появи нових політичних гравців, які готові проміняти їх медійну популярність на «популярність» політичну.

Відразу після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, уряд вирішив об'єднати мовлення більшості головних телеканалів в єдиний політичний та військово-орієнтований канал – «Телемарафон – Об'єднані новини». Це зроблено не лише з політичних та адміністративних міркувань, але й у відповідь на скорочення фінансових ресурсів різних каналів, бюджети яких сильно скоротилися під час війни. Єдина цілодобова програма поєднує в собі журналістські репортажі та мобілізаційні фільми з «експертним» аналізом. У ньому містяться часті інтерв'ю з урядовцями, військовими та експертами, навіть іноземними коментаторами. Водночас

Міністерство культури і інформаційної політики України, повністю контролює організацію та зміст нового мовного конгломерату.

Згідно з останнім опитуваннями громадської думки, з лютого 2022 р. національне (як і транснаціональне) телебачення втрачає традиційну роль основного джерела політичної інформації [32]. Натомість такі соціальні мережі, як Telegram, Facebook, Twitter, різноманітні онлайн-медіа, канали YouTube і месенджери, наприклад, Viber, взяли на себе лідерство у наданні політичних новин і аналітики. Наприкінці 2022 р. домінуючими джерелами інформації для українців були Telegram-канали (60 %), профілі у Facebook (25 %), програми YouTube (16 %), повідомлення у Viber (13 %) та акаунти в Instagram (8 %). Окрім того, деякі відомі телевізійні станції розробили популярну продукцію Telegram і YouTube. Наприклад, новинний канал ТСН провідного телеканалу «1+1» має значну аудиторію в соціальних мережах, яка включає 10 % українських користувачів Facebook, 15 % користувачів YouTube і 7 % зареєстрованих у Telegram.

Взагалі, протягом 2022 р. роль відеоблогерів в Україні значно зросла. Серед, найпопулярніших і впливовіших – екс-комік та відомий волонтер С. Притула (частка аудиторії 16 %); журналіст Д. Гордон (10 %); політичний оглядач О. Арестович (10 %); військові експерти Ю. Бутусов та О. Жданов (кожен з яких має по 4 %); націоналістичний активіст С. Стерненко (4 %). З іншого боку (дослідження громадської думки показали), що незважаючи на зменшення частки аудиторії новин, довіра до «Телемафону – Об'єднані новини» (частка аудиторії 32 %) залишається високою. Серед 84 % тих, хто споживає новини від об'єднаної станції, насамперед [про]владно налаштовані громадяни [86].

Одним із суперечливих рішень української влади стало виключення (колись) впливових опозиційних телеканалів «Прямий» і «5 канал» із колективного проекту «Єдині новини». Ці два мовники пов'язані з колишнім президентом П. Порошенком і зараз присутні лише в Інтернеті. Теж саме стосується каналу «Еспресо», який пов'язують із політиком (і бізнесменом)

К. Жеваго. «Еспресо» виключено з цифрового мовлення, а канал не бере участь у «Телемафоні – Єдині новини», проте продовжує бути присутнім на YouTube і соцмережах.

Загалом з 2022 р. український медіаландшафт пережив фундаментальну реструктуризацію, що призвело до повної централізації телевізійних новин, занепаду друкованих ЗМІ та зростання інформаційних каналів у соціальних мережах. Ще одним середовищем, яке чинить сильний вплив на трансформацію політичної системи України є інформаційний простір Оборонних сил країни, з якого також можуть вийти нові політичні актори. Третьою групою впливу, що сформувалась в умовах війни є волонтери та громадські організації, що мають потенціал стати політичними лідерами. Адже, чимало з них мають не лише якісну інформаційну інфраструктуру всередині країни, але й створили свою мережу зв'язків у демократичних країнах-союзниках.

Слід відмітити, що основоположним трансформативним чинником політичної системи України є саме українське суспільство, що під впливом війни динамічно змінюється. Сучасні українці очікують швидких реформ та радикалізації політичних перетворень в Україні, які призведуть до появи «нової» післявоєнної держави, в якій не існує олігархії, неефективної бюрократії та інституціональної корупції. Конкуренція, відкритість, демократичність, лібералізм, розвиток інститутів громадської участі тощо – ті критерії, які необхідні для подальшої євроатлантичної та європейської інтеграції для України. Остання, як видно з отриманих соціологічних опитувань є найбільш перспективною ціллю українців на найближче майбутнє.

Хоча війна РФ на знищення України створює винятково складний контекст для демократичного функціонування та розвитку української влади та суспільства, це не скасовує актуальності Копенгагенських критеріїв для вступу країни до ЄС. Зважаючи на це, представники політичної, економічної, соціальної та культурної еліти в Україні мають усвідомити, що українські

страждання не будуть функціонувати як дисконтний механізм у зусиллях європеїзації. За таких умов, виконання Києвом різноманітних умов для поетапного «включення» України в процес євроінтеграції залишається неминучим.

Таким чином, російсько-українська війна механічно змінила політичну систему нашої України, внаслідок чого вона стала більш радикалізована та мілітаризована. А зважаючи на введений воєнний стан в Україні, діяльність всіх політичних кіл (як і інших акторів політичної системи загалом) спрямовується на посилення обороноздатності держави в умовах війни. Всі інші питання розвитку політичної системи відходять на другий план, адже весь політичний механізм спрямований на досягнення єдиної важливої мети – цілковитої перемоги. Очевидно, що процеси радикалізації та мілітаризації політичної системи української держави не проходять [без]проблематично, враховуючи проблемні питання подальшої трансформації та функціонування політичної системи України у [пост]воєнний період. Однак, можливість побудувати щось більш сучасне і ефективне в українській нації залишається.

2.3. Інституціональна та безпекова трансформація української політичної системи

Під «інститутом» прийнято розуміти певну організаційну форму об'єднання людей у формі певної асоціації. При цьому, чимало науковців наголошує на тому, що під «інститутом» також варто розуміти й окрему модель побудови відносин та спілкування людей, яка базується на спільних цінностях і раціональних нормах [8, с. 78]. Тобто, у розуміння поняття «інститут» вкладаються одночасно організація й правила у відповідності до яких відбувається функціонування цієї організації.

Трансформація політичної системи – це перетворення однієї політичної системи на іншу в умовах впливу відповідних ендогенних та екзогенних чинників. Під час цього перетворення неодноразово може змінюватись його вектор, а кінцевий результат є достеменно непередбачуваним. Його початок ознаменовується артикуляцією політичної еліти (чи владою в цілому) курсу на структурну (системну) зміну і реформування всіх сфер суспільного життя. У відповідності до такого соціально-економічного запиту, відбувається формування нової інституційної архітектури (як законодавчого базису) для необхідних подальших перетворень. При цьому, обов'язково вимагається підтримка даного комплексу перетворень з боку громадянського суспільства.

Такого роду згода чи політична підтримка може бути виказана у формі референдуму, відобразатись у положеннях нової Конституції, установчих зборах тощо. Для українського суспільства, яке живе в умовах воєнного стану, проведення такої трансформації є важливою складовою досягнення політичною системою країни (в умовах війни) характеристик більш-менш сталого соціально-економічного функціонування, оскільки її характеристики зазнають незворотних змін.

Наприклад, дослідники В. Смолянук і В. Крутій відмічають наступні характеристики інституціональної трансформації української політичної системи в умовах російсько-української війни (як, насамперед, війни нового

гібридного типу): «інституційній підсистемі політичної системи суспільства в умовах гібридної війни яку веде РФ проти України (Додаток Б), властиве створення нових органів воєнно-політичного управління, прискорений розвиток воєнної організації держави (сектора безпеки та оборони), підвищення уваги до інфраструктури інформаційно-психологічної війни або захисту від неї, а також поглиблення міжнародного воєнно-політичного партнерства» [75, с. 86].

За умов воєнного стану в Україні, практично всі політичні інституції продовжують діяти і виконувати свої повноваження у відповідності до конституційних і законодавчих приписів. До таких інституцій належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, військове командування, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування та інші органи державної влади. А до складу військового командування входять наступні особи (Рис. 2.2.).

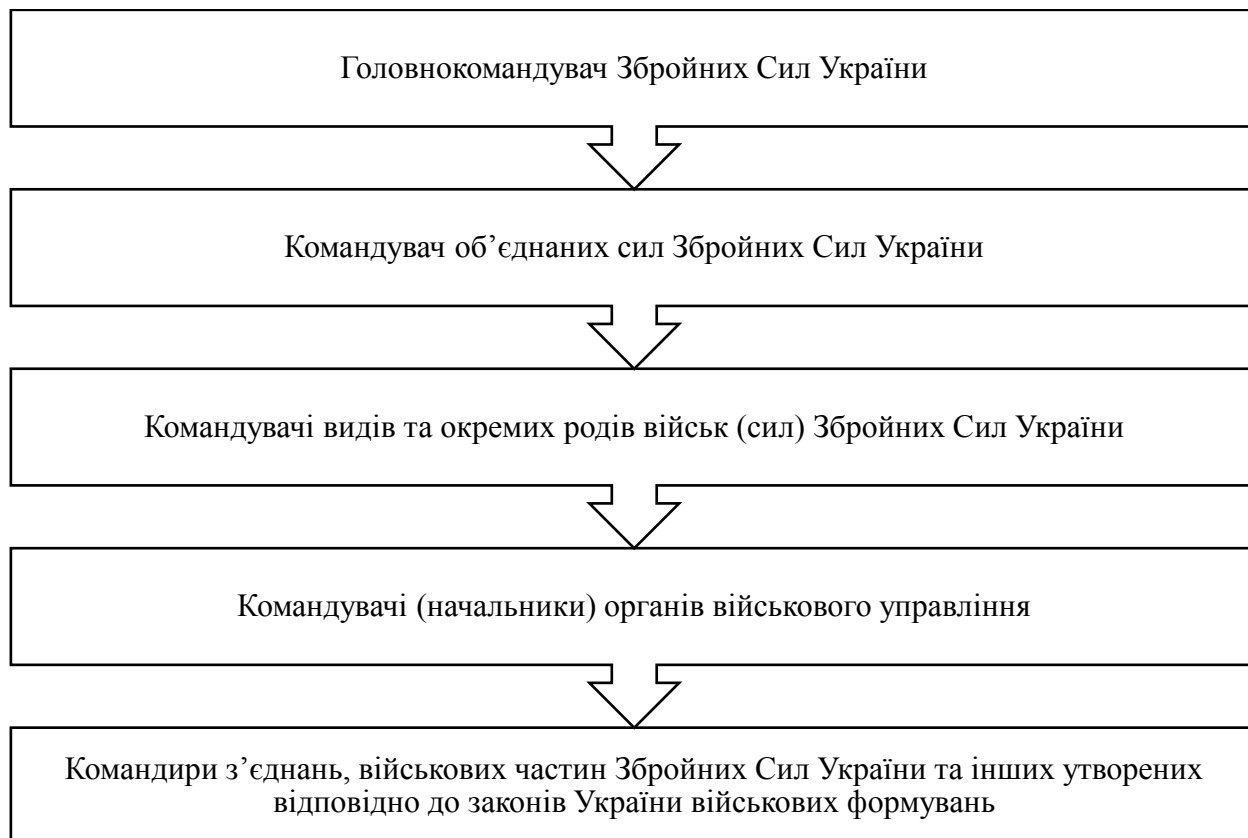

Рис. 2.2. Військове командування в Україні

*Розроблено автором на основі [60]

Саме на військове командування (у відповідності до законодавчих приписів) покладаються повноваження стосовно видачі обов'язкових до виконання наказів та директив, які стосуються наступних питань: здійснення оборони; дотримання громадського порядку та безпеки; реалізації заходів, встановлених правовим режимом воєнного стану. На тих територіях, на які поширюється правова дія режиму воєнного стану (з метою забезпечення дії Конституції та законів України) та здійснення (за сприяння військового командування) всіх процесів впровадження та реалізації заходів правового режиму воєнного стану, цивільного захисту, оборони, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, громадської безпеки та порядку, створюються державні органи тимчасового характеру дії – військові адміністрації.

Зокрема, згадуваним раніше президентським указом від 24 лютого 2022 р. № 68/2022 на території України було створено [три]рівневу систему військових адміністрацій (Рис. 2.3.).

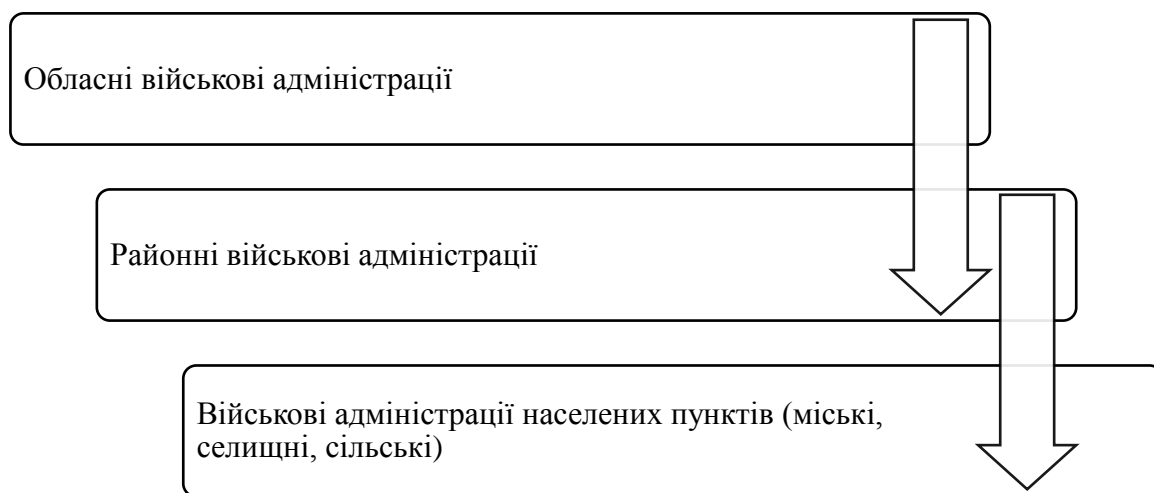

Рис. 2.3. Система військових адміністрацій в Україні

*Розроблено автором на основі [9]

Відбулось також створення 25 обласних військових адміністрацій на базі обласних та Київської міської державної адміністрації, при цьому голови цих обласних адміністрацій, відразу отримали посади начальників військових адміністрацій. Одночасно з цим, районні державні адміністрації були

перетворені у районні військові адміністрації (РВА), їх головам було надано посади начальників РВА.

Що стосується військових адміністрацій населених пунктів, то їх створення має місце на території тих територіальних громад, де сільськими, селищними та міськими радами не реалізуються покладені на них повноваження, а також у ряді інших законодавчо закріплених випадків. Очільником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) є начальник, призначення та звільнення з посади якого належить до компетенції Глави держави, рішення про що, останній приймає у відповідності до пропозиції Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Зазвичай начальником військової адміністрації населеного пункту або пунктів, призначається вже існуючий сільський, селищний чи міський голова.

Узагальнюючи систему новостворених органів, необхідність створення яких виникла у зв'язку із запровадженням воєнного стану, можна відмітити, що створення обласних та районних військових адміністрацій відбувається на основі вже існуючих місцевих державних адміністрацій (на території Луганської та Донецької областей, тобто на основі військово-цивільних адміністрацій, запроваджених тут, ще з 2015 р.). А створення військових адміністрацій населених пунктів має місце тоді, коли немає можливості реалізації органами місцевого самоврядування їхніх прямих повноважень у відповідності до законодавства.

Дія військових адміністрацій всіх рівнів є зрозуміло тимчасова, адже припиниться через 30 днів після скасування режиму воєнного стану в країні. Раніше дія військових адміністрацій певної області могла бути припинена у разі усунення загроз для безпеки і правопорядку на її території, однак лише після затвердження ВРУ і подання Президента України, стосовно поновлення роботи органів місцевого самоврядування на території цієї області. Проте не раніше того дня, коли відбудеться скасування правового режиму воєнного стану.

Такого роду перетворення у інституціональній складовій політичній системі України, достатньо ґрунтовно можна теоретично пояснити з позиції прихильників теорії раціонального вибору, якою обґрунтовується значення політичних інститутів, виходячи з їх спроможності здійснювати вирішення проблеми колективної дії (у даному випадку – колективної участі суспільства та самої держави у реалізації оборонних або наступальних дій [75, с. 76]).

Після введення воєнного стану в Україні держава в особі її політичних і владних інституцій, постала перед необхідністю створювати нестандартні варіанти владної реакції на різносторонні небезпеки, що спричинені війною. Умовно, можна відмітити, що різні міністерства, наприклад «оборони», «аграрного виробництва», «культури», «науки», «транспорту», «енергетики» та інші центральні органи виконавчої влади (при виникненні нових воєнно-політичних викликів), давно змушені вдаватись до синергетичної побудови різних взаємозалежностей та «субординаційних» співвідношень, що має на меті організацію протидії ворогу. Особлива роль відводиться тим органам, які реалізують повноваження у інформаційній сфері. Також відбувається посилення уваги державних ЗМІ до безпекових та оборонних питань.

Враховуючи той факт, що під час російсько-української війни здійснюється посилений пропагандистський вплив державою-агресором, який потребує належної відповіді з боку української держави, особливої ролі набуває центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики – Міністерство інформаційної політики України. Окрім цього, в умовах переходу гібридної війни до активної фази ведення комбінованих дій, українська влада може створювати особливі органи державного управління з наступним наділенням їх додатковими повноваженнями.

Вже зараз відбуваються масштабні інституційні перетворення в межах сектору безпеки та оборони. Відповідно до законодавчих приписів до сектору безпеки та оборони входять: 1) сили безпеки; 2) сили оборони; 3) оборонно-промисловий комплекс; 4) громадяни та громадські об'єднання, що добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки тощо [59].

Характерною особливістю воєнного часу є те, що до ведення бойових дій відбувається залучення сил національного резерву, оголошення часткової мобілізації, проходить розгортання нових частин і з'єднань сил оборони. Відбувається конкретизація тих складових сектору безпеки й оборони, обрис яких в довоєнний час, міг позначатися лише в загальних рисах. Зокрема, можуть бути чітко названі такі державні структури, як «координаційний орган з питань розвідувальної діяльності» чи «центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну військово-промислову політику».

Збройні сили України – це військове утворення, на яке у відповідності до конституційних і законодавчих приписів відбувається покладення завдань щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності [57]. У структурі Збройних сил України, виділяють три види й три роди (або окремі групи військ). Ними реалізується забезпечення стримування збройної агресії Росії проти України, а також реалізується системна охорона повітряного та підводного просторів держави у межах територіальної приналежності України. Окрім цього, вони реалізують ряд заходів, спрямованих на боротьбу з тероризмом. Саме Збройними силами випала цивілізаційна місія щодо збереження української нації від російської екзистенціальної загрози [88].

За даними інтернет-видання BBC News, від початку повномасштабного вторгнення в Україну, кількість регулярних військ збільшилась у 5 разів. Це підтверджується й заявами [екс]очільника Міністерства оборони України О. Резніковим, який неодноразово наголошував на наявності «мільйонного війська». Однак, мільйон – це не кількість бійців ЗСУ, а загальна кількість всіх працівників сектору безпеки та оборони, куди окрім ЗСУ ще входять: 1) підрозділи національної поліції; 2) сили прикордонників; 3) співробітники Служби безпеки України; 4) Нацгвардія; 5) працівники Держслужби з надзвичайних ситуацій [88].

Безпосередня кількість бійців ЗСУ, наразі складає близько семиста тис. осіб, тоді як в довоєнний період їх кількість сягала 265 тис. Таке нарощення чисельності українського війська, державі вдалося швидко досягти завдяки проведенню кількох хвиль мобілізації, яка проходить протягом всього часу дії воєнного стану в країні. Першочергово були повернені резервісти з бойовим досвідом АТО/ООС та військово-зобов'язані, що мали офіцерські звання чи необхідну військову спеціалізацію. Завдяки цьому, командування Генерального штабу змогло сформувати нові бригади, ввести навчання для новообраних і впроваджувати ротаційну діяльність щодо вже воюючих осіб.

Як акцентує А. Загороднюк, «українська армія стала значно більшою, але головне, що в ній є ядро з реальним бойовим досвідом» [5]. При цьому, існують і негативні сторони такого різкого збільшення кількості чисельності ЗСУ: це значно ускладнило якісне навчання (і логістичне забезпечення) українських солдат і офіцерів. Тому, часто вони направлялись на фронт будучи не достатньо підготовленими військовій справі [5].

Наразі, українська армія за своєю чисельністю точно входить у десятку найбільших за кількістю особового складу армій світу. Зокрема, станом на сьогодні, ми випереджаємо Іран і Туреччину, чисельність збройних сил яких прирівнюється близько 550-650 тисяч осіб. Нажаль, досі не опубліковано оновлених рейтингів, створених міжнародними аналітичними центрами чи профільними сайтами, які б порівнювали збройні сили України й РФ в умовах війни. Якщо б вони були оприлюднені, то потенціал української армії був би явно вищим, ніж у довоєнний період. Водночас всім очевидно, що особлива роль у секторі безпеки відводиться розвідувальним службам – Службі зовнішньої розвідки (СЗР), Головному управлінні розвідки (ГУР) та Службі безпеки України (СБУ).

Також на території України продовжують діяти судові інституції, які існували в довоєнний час. На окупованих територіях (де діяльність судів наразі неможлива) відбувається зміна територіальної підсудності судових

справ або у законодавчо-встановленому порядку, відбувається зміна місцезнаходження таких судів.

Російсько-українська війна змушує державні інституції вдаватись до не традиційних механізмів впливу на соціальне середовище, додаючи до них нетипові способи збереження політичної системи у тому форматі, який отримав конституційне закріплення. Наприклад, демонстрація єдності з цивілізованим світом у протистоянні глобальним загрозам і небезпекам, отримання підтримки з боку авторитетних держав і міжнародних організацій, опора на продержавницьку позицію національної діаспори, активна боротьба за звільнення з полону й ув'язнення співгромадян тощо [75, с. 80]. Подібного роду соціально-політичну «гнучкість» демонструють (фактично) більшість інституційних блоків політичної системи України (політичні актори, мас-медіа, громадські організації та профспілки, а також об'єднання релігійного характеру).

Отже, трансформаційні перетворення інституційної та безпекової компоненти (політичної системи України), відбуваються у нерозривній єдності із процесом загальної трансформації політичної системи держави. Однак, якщо у довоєнний період трансформаційні процеси (такого роду) носили еволюційний характер, то в умовах дії воєнного стану (на території України) вони мають прискорений і зумовлені військовою необхідністю протистояти ворогу. Україна (як держава), яка перебуває у фазі збройного протистояння, постала перед необхідністю створення додаткових органів воєнно-політичного управління. А також нових збройних формувань і технологій їх застосування, реалізації широких форматів владно-суспільної взаємодії в умовах воєнного часу, прагнучи входження до воєнно-політичних коаліцій. Досягнення поставлених владою завдань, можливе лише за умови швидкої (та якісної) трансформації політичної системи, а також її адаптації в контексті протидії російським екзистенціальним викликам.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПРИЗМІ «НОВІТНИХ» ЕКЗИСТАНЦІАЛЬНИХ ЗАГРОЗ: ПОСТВОЄННИЙ СТАТУС-КВО

3.1. Вплив російської [анти]західної геополітики на особливості трансформації політичної системи України

Чимало вчених вважає, що вплив Москви на Україну зменшився після здобуття останньою незалежності в 1991 р., враховуючи ряд демократичних реформ через тісні зв'язки з європейськими структурами. Водночас Україна залишалася вразливою для підривного російського впливу, що випливав з культурної, структурної, організаційної та суспільної схожості політичної еліти, а також через глибокий зв'язок бізнес-еліт й ментальну/слов'янську близькість обох країн. З часів Помаранчевої революції, російсько-українські відносини дедалі більше формувалися під впливом суперечливих політичних процесів, що відбувалися на пострадянському просторі. Причому РФ всіляко прагнула втримати Україну на своїй політичній орбіті шляхом створення та зміцнення [анти]західних політичних платформ всередині країни [91, с. 4].

Станом на сьогодні не складно виявити прямий вплив РФ на події в Україні, опісля здобуття нею незалежності. У різні періоди політичний вплив Росії був більш явним чи прихованим. У до помаранчевий період, вплив Росії був більш відкритим і економічним, тоді як опісля революції він став більш енергетично агресивним. Аналіз політичних подій показує, що ключові політичні рішення в Україні з 2004 р. приймалися незалежно від позиції Росії. Проте, явною була її «різка» реакція щодо низки політичних рішень України, які стосувалися інтеграції держави в європейські та трансатлантичні структури.

Заявка на членство в Північно-Атлантичний альянс (НАТО) і вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), як і позачергові парламентські вибори

2007 р. й створення демократичної коаліції, а також вшанування пам'яті жертв голодоморів 1932–1933 рр. та Української повстанської армії (не кажучи вже про Укладення угоди про асоціацію між Україною та ЄС), яскраво засвідчують зростаючу здатність України проводити принципово незалежну від РФ політику.

Водночас «російський прихований вплив» слід розглядати значно ширше. Тобто, існує очевидний зв'язок між обмеженим успіхом реформ в Україні й тісними зв'язками з Росією (як класичним зразком «євразійської» або «візантійської» моделі). «Імпорт» неякісного управління з РФ вбачається у домінуванні тіньової політики, контрольованій бюрократією економіці (замість ліберальної дерегуляції), міцному зв'язку між бізнесом і політикою (феномен олігархії) замість його відокремлення один від одного, зрештою наявності великого й неефективного державного апарату та слабкої судової системи.

Політичним структурам не вистачає ефективної системи стримувань і противаги, а тому виникає ризик роз'єданого уряду, зайнятого внутрішньою політичною боротьбою та нездатного впроваджувати стійку політику. Уряди, які перебували при владі з 2005 р., все ж виявилися значно ефективнішими й демократичнішими ніж попередні. Проте, необхідно було пройти тривалий складний шлях, щоб створити стабільні та зрілі інституції, які забезпечують верховенство права та незворотність демократичних перетворень в Україні.

Традиція тіньової політики залишалася актуальною проблемою в Україні. Деякі суттєві політичні рішення навіть, опісля двох «революцій», приймалися в незрозумілий спосіб. Енергетичний ринок, що тісно пов'язаний з російським енергетичним бізнесом, залишався найбільш хиткою частиною української економіки. Прозорість власності (особливо в нафтогазовому секторі), достатньо довго не була досягнута. А продаж енергії взагалі здійснювався незрозумілими посередницькими установами, пропонуючи елітам можливість отримувати надприбуток. Неодноразово наголошувалось

на можливій причетності організованих злочинних угруповань, наприклад «РосУкрЕнерго» й корупційної російсько-української компоненти.

Глибоке злиття великого бізнесу з політикою, досить довгий час спричиняло високий рівень корупції, адже більшість українських депутатів типові бізнесмени. І серед них, навіть сьогодні, це є найбагатші люди країни. Вони все ще шукають посади в уряді, тому що така стратегія дозволяє їм забезпечити свій бізнес. Більше того, чимало російських компаній брали участь у сумнівній приватизації, коли остання здійснювалась російськими олігархами за вартістю українських підприємств, що була помітно нижчою за реальну у кілька разів.

Низький рівень економічної свободи та її залежність від російських компаній, довгий час перешкоджала більшому припливу західних інвестицій в країну. Політична криза в Україні вересня 2008 р. (розпад правлячої коаліції прозахідних сил) містила очевидну «російську складову». Кремль докладав чимало послідовних зусиль, щоб спонукати прем'єр-міністра Ю. Тимошенко оскаржити проекти, що пов'язані з диверсифікацією джерел енергії і зрештою розірвати союзний альянс із президентом В. Ющенком, звинувачуючи його в «погіршенні відносин з Росією» (через його позицію щодо Грузії та Чорноморського флоту). У свою чергу, президент В. Ющенко звинуватив Ю. Тимошенко у зраді національних інтересів України.

Деякі джерела вказують на пряме втручання російських чиновників під патронатом В. Суркова (тогочасного заступника глави Адміністрації президента Росії), який намагався сформувати «антиющенківську» коаліцію з колишніх політичних опонентів. Партія регіонів, очолювана В. Януковичем (як і Блок Ю. Тимошенко), схвалили тоді конституційні зміни, що спрямовані на зменшення влади українського президента.

Вплив РФ на прозахідні настрої України (та її правлячих кіл) був системний. Зокрема, про це свідчить факт відмови тогочасного Президента України В. Януковича підписати Угоди про асоціацію з ЄС, що готувалась роками. Як писали світові видання, «Україна раптово відмовилася від своїх

планів підписати історичну угоду з Європейським Союзом, спрямовану на виведення країни з політичної орбіти Кремля. Це рішення принесло президенту В. Путіну політичну перемогу у запеклій боротьбі за майбутнє України (між Росією та Заходом) і перетворило саміт ЄС, (який був присвячений Україні), на міжнародне фіаско [81]. Навіть В. Янукович наказав призупинити підготовку до підписання пакту між Києвом і Брюсселем (опісля переговорів між російським і українським прем'єр-міністрами), а партія Регіонів (в парламенті) відхилила шість законопроектів, що спрямовані на виконання умов вступу до ЄС.

Після Революції гідності та втечі В. Януковича, вплив російського політичного керівництва на владні структури України помітно знизився, проте продовжувалось нарощення потенціалу російської «м'якої сили» на теренах України та її впливу на державні процеси. Росія й надалі фінансувала деякі політичні партії та ЗМІ, які її підтримували. А відсутність українського культурного впливу в Криму, сильно сприяла анексії півострова РФ в 2014 р. Російська мова й досі залишається ключовим інструментом культурної та політичної маніпуляції РФ. А путінський режим, декларуючи утиски прав російськомовних українців, роками закликав до їх «визволення». Є певна закономірність у тих регіонах України, де домінує російська мова (під час президентських чи парламентських виборів, люди частіше обирали політиків, які лобіювали російські історичні та релігійні наративи).

Художня та наукова література, музика, театр чи кіно – сфери в яких РФ сильно тіснила українську мову, прищеплюючи україномовним комплекс меншовартості. Це свідчить про те, що Росія намагається чинити всебічний вплив на формування та розвиток політичної системи України, прагне легітимізувати власне бачення щодо моделі політичної системи та її «правильності». При цьому, прагне спрямувати українську владу на коригування вектору зовнішньої політики. Страх Росії втратити політичний вплив в Україні, став (мабуть) основною причиною російського вторгнення в Україну в 2014 р., як і анексії Криму. Останні десять років, РФ проживала

всіляко нарощувати вплив на [про]російсько-налаштованих громадян, вдаючись до різних засобів ідейно-політичної пропаганди, історичних маніпуляцій та відвертої брехні з метою досягнення своїх політичних цілей.

Зрозумівши, що українська влада яка сформувалась за часів президента В. Зеленського, прагне бути ще менш залежною від РФ та сильно спрямована на членство в ЄС і НАТО, політично керівництво держави-агресора (на чолі із В. Путіним) вдалось до радикальних кроків (розпочавши повномасштабний наступ 24 лютого 2022 р). РФ намагалась так відновити свій вплив в Україні, повністю викорінивши прозахідно-налаштовану владну верхівку. Однак, ставлячи для досягнення цієї мети вкрай короткі строки – «славнозвісні 3 дні», вони не врахували тих численних ідейно-політичних трансформацій, яких зазнало українське суспільство, ЗСУ та його політична система з 2014 р.

Зважаючи на вище викладене, можна відмітити негативний вплив російської [анти]західної геополітики на специфіку трансформації політичної системи України. Адже російська влада, яка вороже ставиться до Західного світу (вибудовуючи власну зовнішню політику на супротив всьому їхньому), зробила Україну своєрідним «майданчиком» спротиву із Західним світом. Така [анти]західна політика РФ, роками чинила негативний вплив на усі сфери розвитку української держави, як і на політичну систему України загалом.

Це призвело до того, що залежність української політичної системи від всебічного російського впливу була настільки високою, що в окремі моменти розвитку української державності, вона була повністю суперечливою запитам українського суспільства та не відображала його національних інтересів взагалі. Це стало причиною повного краху ефективності функціонування політичної системи та ряду суміжних проблем, які гальмували політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток української (незалежної) держави. Більше того, російсько-українська війна має стати тим ключовим фактором, який повинен посприяти цілковитій трансформації політичної

системи України таким чином, щоб вона дозволяла ефективно та політично розвиватись і відновлюватись в [пост]воєнний період.

Отже, вплив російської геополітики виявився суттєвим фактором, який відчутно впливає на особливості трансформації політичної системи України. Агресивна [анти]західна політика РФ (зокрема в контексті анексії Криму та підтримки конфлікту на сході України), викликала сильні внутрішні зміни в українському політичному соціумі. Це спричинило національну активізацію громадянської свідомості та посилення патріотичних настроїв, що вплинуло на політичні установки. Тому, з одного боку, українське суспільство що сформувало прозахідну орієнтацію, прагне швидко укріпити державницьку незалежність і демократичні цінності. З іншого, конфлікт із РФ породив глибокі внутрішні напруження, а також політичні дискусії щодо перегляду національних і політичних пріоритетів. Російська геополітика визначила й особливості політичної трансформації, змінюючи акценти на необхідність утвердження національної ідентичності та вдосконалення роботи політичних інститутів. Такий зовнішній вплив, вимагає уважної стратегії з боку української влади та різних силових відомств для гарантування політичної стійкості, розвитку демократії й зміцнення державних інститутів в умовах геополітичних викликів.

3.2. Специфіка розвитку політичної системи України у [пост]воєнний період: побудова європейської континентальної моделі

За 27 р. існування Конституції України, закріплений у ній розподіл влади змінювався кілька разів. Відразу після ухвалення Конституції у 1996 р., необмежена влада надавалась Президенту України, а з 2004 р. стала належати парламенту. Рішенням Конституційного суду від 2010 р. було скасовано останні зміни, що відбулось у зв'язку із поданням чинного тоді Президента В. Януковича. Після Революції гідності 2014 р. зміни набули чинності знову. Опісля цього, вся влада стала знову належати парламенту, однак початок повномасштабного вторгнення та введення воєнного стану на період його дії, надають широкі владні повноваження саме главі української держави. На сучасному етапі, систематично обговорюється проблематика реформування політичної системи України та її архітектура у [пост]воєнний період. Розглянемо основні можливі шляхи її розвитку про які дискутують науковці.

Як вважає В. Подгорна, триваюча війна спричинила популяризацію політичного простору, що у перспективі може призвести до того, що у [пост]воєнній Україні буде існувати дві політичні сили – «партія військових» і «партія цивільних». Таку позицію вона обґрунтовує тим, що у відповідності до останніх соціологічних опитувань, виділяється два основних блоки довіри: 1) Блок довіри до ЗСУ, Національної гвардії, ДСНС та волонтерів; 2) Блок громадських організацій, «які провадять роботу на дипломатичному полі та утворили достатньо серйозні інституційні структури, а тому без сумнівів матимуть власне представництво у парламенті» [45].

Дослідниця І. Павленко (під час однієї з наукових конференцій) також наголосила на тому, що в післявоєнній Україні буде функціонувати дві основні партії – владна та опозиційна. Вона менш позитивно налаштована на те, що новостворені партії в Україні (про які говорить В. Подгорна), зможуть подолати існуючий 5 % бар'єр, а також профінансувати в межах всієї країни свою виборчу кампанію. На її думку, післявоєнне громадянське суспільство

зможє створити (в обмежених часових умовах) успішний партійний проект, якому дійсно вдасться потрапити до парламенту та подолати існуючий бар'єр у 5 %. При цьому, це буде тільки виборчий тренд, а не політична сила в класичному розуміти цього слова.

Внаслідок чого, цей проект матиме всі ті недоліки функціонування, які мають інші проекти. Першочергово, це відсутність партійного активу, що формував би склад парламентського представництва такої партії (оскільки, до своїх виборчих списків партії можуть включати лише тих кандидатів, які є безпартійними). Очікується, що, ці «новостворені» політичні проекти не матимуть довготривалої дії, а їх члени характеризуватимуться розподілом між двома основними центрами впливу.

Окрім цього, І. Павленко підняла ще одне важливу проблему – це механізм послаблення позицій олігархів, що дозволить у перспективі розвинути ще одне поле можливостей – поле політичного представництва. Це свідчить про актуалізацію перспектив створення та фінансування нових партійних проектів, що будуть функціонувати незалежно від інтересів великих фінансово-промислових груп і їхніх політичних акторів. І дійсно, можливість швидкого залучення значних коштів від пересічних громадян і представників неолігархічного сектору, може бути по-справжньому реалізована у найближчому майбутньому. Водночас [пост]воєнне українське політичне поле, набуде ще більш фрагментованого характеру, а регіональні партії не матимуть тієї необхідної/соціальної підтримки, яка дозволить вивести їх на рівень загальнонаціональних політичних проектів [40].

Окрему позицію (у програмі «VIP з Н. Мосейчук» на каналі «1+1» в рамках телемарафону) з цього приводу, висловлює радник голови Офісу президента України М. Подоляк. Він відмічає, що в післявоєнний період політична система України зміниться й оновиться та характеризуватиметься наявністю кількох основних ідеологічних партій, що не матимуть орієнтації на певного лідера [85].

Радник Офісу Президента відмічає, що: «Все суттєво зміниться, будуть нові лідери, будуть нові політичні партії. Значно менше буде будь-якої [про]російськості, тобто спекулювати як ОПЗЖ чи Партія регіонів на якихось конкретно проросійських лозунгах уже ніхто не буде» [85]. Проте як російські партії заборонили під час повномасштабного вторгнення показано в додатку В. Однак, на такі трансформації потребуватиметься певний час, а нова українська політична система утвердиться не відразу.

Полемізуючи про політичне майбутнє, М. Подоляк вказує на те, що практично «відразу після війни, буде спроба реваншувати стару політичну систему, де є всі нам знайомі обличчя. Вони вже сьогодні хочуть довести, що приймають активну участь у війні, роблять якісь правильні кроки. Це буде останнє дихання тієї старої політичної системи. А опісля цього, прийде вже нова когорта і будуть інші партії» [85]. Він також підтримує міркування І. Павленка щодо того, що нові партії не матимуть орієнтації на конкретного політичного лідера, а будуть більшою мірою спрямовані на відстоювання певної ідеології: «Мені видається, що у нас з'являться 2–3 ключові партії, ідеологічні, які будуть стабільно тримати 15–20 відсотків» [85].

Водночас дослідником О. Паничем, фактично повністю відкидається вже згадуваний вище поділ політичних партій на «військові» та «цивільні». Він вважає, що існуючі сьогодні політичні актори, будуть системно залучати до свого партійного складу військових і саме їх висувати на парламентських і місцевих виборах [41].

Політичну присутність військових у великій політиці [пост]воєнної України, розвиває й провідний експерт політико-правових програм Центру Разумкова, кандидат політичних наук О. Розумний. Він також розділяє думку про можливість залучення військових до існуючих вже політичних кіл, адже їх рейтинг сьогодні складає майже 95 % підтримки. На його думку, такий розвиток подій, матиме цікаві перспективи і для самих військових, що зумовлено тим, що утворені партії в Україні функціонують не тривалий час. На його думку, суто військова структура може швидко втратити політичну

легітимність, а це сильно вдарить по іміджу української армії. Тому, варіант поетапного (часткового) залучення військових до українських партійних кіл, «дозволить військовим більше впливати на безпекову політику, а отже є більш раціональнішим рішенням» [69].

Завідувачкою відділу політичних інститутів і процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Г. Зеленько, наводяться аргументи щодо заперечення/утворення двопартійної системи в післявоєнній Україні. Вона говорить про зростання потенціалу та запиту українського суспільства на класичних політиків саме професійного типу: «Українське суспільство сильно змінилося, хоча і лишається значною мірою патерналістським за своїми політичними та соціальними настроями, також зберігається великий прошарок лояльних до популізму громадян. Але запит на професіоналів зросте і саме вони визначатимуть майбутнє в українській політиці» [19].

Співробітник НІСД і кандидат політичних наук Г. Макаров, наголошує на тому, що політичний простір України (під час війни) зазнав кардинальної зміни ліній соціально-політичних розмежувань, а також акцентує увагу на трансформації дискурсів щодо майбутньої політичної системи України в залежності від них. Останні, наприклад, він характеризує наступним чином:

- 1) зміна ступеню мілітаризації українського суспільства, що знаходить прояв у встановленні пріоритету бюджетного фінансування армії та оборонно-промислового комплексу над іншими сферами фінансування (змінилось і відношення українців до особливостей врегулювання військового обов'язку);
- 2) дискурс в контексті боротьби до перемоги чи укладення миру з державою-агресором, що у [пост]воєнний період перейде у цілу систему підходів до співіснування з РФ (його кінцевий вигляд буде прямо залежним від того, яким чином буде завершена російсько-українська війна);
- 3) сталий розвиток економічної моделі: ліберальної та податкової політики або становлення соціально орієнтованої держави з жорсткою фіскальною політикою чи елементами прямого державного втручання у безпосередню роботу суб'єктів

підприємницької діяльності. Останній варіант стає можливим лише у межах політики зайнятості; 4) падіння рівня економічного розвитку держави під час війни, помітно ускладнює пошук балансу між цими двома моделями. За підтримку першої виступають підприємці, другої – лише ті категорії громадян, які є сильно залежними від державного фінансування (громадяни, що працюють у бюджетній сфері, безробітні та пенсіонери); 5) встановлення міри відкритості й закритості українського суспільства від агресивних зовнішніх (економічних і політичних) впливів [29].

Такого роду розмежування актуалізується під час євроінтеграційного процесу України (тобто, під час адаптації українського законодавства та соціальних практик до європейських норм) в результаті чого, поділ на прихильників проросійської й прозахідної зовнішньої політики, назавжди буде демонтований як такий. Прояв цього розмежування в економічній сфері, виражатиметься у боротьбі за відносини відкритого типу з європейським митним простором або у заходах протекціоністського характеру стосовно національних товаровиробників (наприклад, коли імперативним пріоритетом виступатимуть права та свободи людини, правовий захист всіх національних і етнічних груп (як і релігійних, гендерних, сексуальних), а також класичних традиційних цінностей (сімейних, культурних, родинних тощо). Водночас у політичній сфері, це виражатиметься повною інтеграцією до ЄС і НАТО при збереженні українського суверенітету [29].

Окрім цього, вчені наголошують на зникненні запиту на проросійські сили в політичній системі суспільства. Саме через військовий і політичний колабораціонізм, діяльність ряду партій в країні опинились під заборонаю. Науковим директором Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва О. Геранем, була також висловлена слушна рефлексія про те, що: «можливо в Україні й зникли проросійські політичні кола, але залишилося чимало тих людей, які були їх ідейними адептами і все ще зберігають латентні симпатії до всього російського (і є далекими від демократичних стандартів політичної практики)» [11].

Водночас О. Даниляк наголошує на важливості внесення попередніх змін до Виборчого кодексу України щодо встановлення в його нормах положень, які б запобігали участі у виборчому процесі осіб, які визнані зрадниками держави у наступних парламентських виборах [90]. Вважаємо, цю позицію цілком слушною, однак пропонуємо розширити коло цих осіб (на яких будуть поширюватись такі обмеження), включивши до їх числа тих колаборантів, які вже визнані судом винними у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України. Важливо закінчити реформування виборчої системи України й провести наступні вибори до національного парламенту, які відбудуться лише після закінчення війни у відповідності до новоприйнятого Виборчого кодексу країни, що вступив в дію 1 січня 2020 р. Згідно даного документу, вибори будуть відбуватись у відповідності до системи відкритих списків, що на думку експертів (у сфері виборчого процесу), дозволить досягти більшої ефективності виборчого процесу в Україні загалом [76].

Прагнення якісно реформувати існуючу виборчу систему в Україні (що засвідчується соціологічними дослідженнями), демонструє політичну волю влади до демонтажу всіх совкових підходів, що пролонгують політичну корупцію і заважають об'єктивно реалізовувати права виборців. Оскільки, переважна більшість народних обранців є лише маріонетками партійних апологетів, внаслідок чого парламент втрачає електоральну довіру і легітимність. Дискурс щодо реформи виборчої системи завершився із прийняттям Виборчого кодексу, який закріпив право на використання у ній відкритих списків. Взагалі [пост]воєнне українське суспільство (мабуть) буде достеменно іншим, тому й вимоги до виборчого процесу (як і виборчої системи загалом) у нього будуть більш цивілізаційно-сучаснішими.

Варто також подолати дуалізм президентської та виконавчої влади. У відповідності до чинного українського законодавства, на Президента України покладаються повноваження щодо призначення голів місцевих адміністрацій за поданням Кабміну. При цьому, голови місцевих адміністрацій знаходяться

у підпорядкуванні як Президента, так і Кабінету Міністрів. Існуючий дуалізм виконавчої влади призводить до виникнення своєрідного інституціонального конфлікту між президентом і прем'єром, а також до обмеження контролю Кабінету Міністрів у сфері виконавчої влади, що не дозволяє останньому ефективно реалізовувати власну політику. Запропонований проект змін до Конституції України 2015 р. (розгляд якого відбувався в рамках реформи децентралізації), мав неабиякий потенціал до вирішення цієї проблеми. Однак, український парламент так і не затвердив його, тому проблема дуалізму виконавчої влади досі залишається невирішеною.

Окрім цього, у [пост]воєнний період варто завершити й проведення реформи децентралізації. Остання ефективно впроваджувалась у довоєнний період і, хоча під час військового стану, це питання є менш актуальним, проте, потребує системного політичного діалогу щодо модернізації цього процесу. В 2022 р. російське вторгнення перервало реформаторські процеси, зокрема у сфері децентралізації. Це зрозуміло, оскільки перед владою постав екзистенціальний виклик – захист України від російської військової агресії. Однак, продовження реформи децентралізації залишається пріоритетом для країни у 2023 р., про що недавно сказав прем'єр-міністр Д. Шмигаль [42]. Саме завдяки децентралізації в громадах було реалізовано понад 12 тис соціальних та інфраструктурних й інших проектів. Наступним етапом реформи має стати розширення функціоналу місцевого самоврядування в питанні збору місцевих податків, а особливо майнових. Це значно збільшить надходження до місцевих бюджетів, які з 2014 р. в абсолютних значеннях зросли в чотири (або навіть у п'ять разів).

Отже, форма політичної системи країни у [пост]воєнний період, залежатиме від внутрішніх і зовнішніх факторів, які будуть притаманні українському суспільству після війни. Варіантів реформування політичної системи є чимало. Спрогнозувати який саме вигляд вона матиме, фактично не можливо. Все залежатиме від того, чим завершиться для українців війна і чи буде нова система ефективною, прозорою та національно-стійкою.

3.3. Причини інституціональної та функціональної «слабкості» сучасної політичної системи України

Трансформація політичної системи України є особливо актуальним питанням впродовж останніх років і викликає посилений інтерес до нього як публічних політичних діячів, так і науковців-політологів. Особливої актуальності, ця проблема набула в процесі триваючої війни РФ проти української держави, спричинивши дискусії щодо [пост]воєнного розвитку політичної системи України. Більшість дослідників сходяться на думці, що для створення нової політичної системи (модель якої дозволяла б на практиці втілювати принципи дотримання прав і свобод людини й громадянина, підтримувати розвиток народовладдя, верховенства права, поділу влади, гарантувати стійкість національного суверенітету), необхідно врахувати попередній досвід реформування та опиратися на західну (світову) практику. А також проаналізувати інституціональні та функціональні виклики й загрози, які «педантично» гальмують темп політичної модернізації країни та потребують їх вирішення в [пост]воєнний період.

Тож розглянемо основні причини інституціональної та функціональної слабкості сучасної політичної системи України. Інституціональна слабкість – це розрив між фактичним і запланованим ефектом інституції. Важко уявити будь-яку продуктивну сучасну інституцію, яка б не досягала б запланованих результатів. Слабкі інституції (звісно) дають певний позитивний ефект, однак, виключно тимчасовий та матимуть більший розрив у політичній і функціональній продуктивності. Таким чином, інституціональна слабкість робить політичну реформу неактуальною, оскільки очікувані результати не досягатимуть її цілей. Інституціональна реформа повинна передувати іншим аспектам амбітного політичного порядку, щоб мати суттєвіші результати.

Однією з основних проблем інституціональної слабкості політичної системи України є відсутність чіткого розмежування повноважень інституцій державної влади в країні. Якщо з розмежуванням повноважень законодавчої,

виконавчої та судової влади все ще більш-менш конституційно врегульовано, то питання дуалізму виконавчої влади упродовж кількох років, залишається одним з найбільш дискусійних та неврегульованих.

Управлінський дуалізм у виконавчій владі передбачає, що її здійснення є прерогативою двох суб'єктів влади – глави держави та уряду [13]. Правові основи існування дуалізму виконавчої влади в українській державі зумовлені недосконалістю самої Конституції України. Так політично склалося, що чіткого розмежування повноважень Президента та Прем'єр-міністра з окремих питань конституційно не закріплено, що спричиняє проблематику розмежування їх повноважень з цих питань. Вирішення цієї проблеми може мати місце тільки після внесення змін до Конституції, але це може відбутись тільки після завершення війни.

Наступною проблемою інституціональної слабкості є некомпетентність фактично кожної з владних структур в Україні, що входять до складу її політичної системи. Зокрема, слабкість ВРУ зумовлюється наявністю ряду проблем у її функціонуванні та необхідністю проведення реформ у цій сфері. Слід зазначити, що реформа ВРУ зумовлюється не тільки інституційною слабкістю парламенту держави, але й означається процесом вступу України до атлантичних структур і ЄС. Зокрема, у 2016 р. Оціночною Місією Європейського парламенту була оприлюднена доповідь та Дорожня карта щодо внутрішньої реформи й підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Опісля цього, національним парламентом було прийнято Постанову № 4219 під назвою «Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України» [56]. Законодавчо активізувавшись, український парламент продемонстрував політичну готовність до проведення внутрішньої реформи, а також зобов'язався виконати всі 52 рекомендації, що отримали закріплення у вище згаданій Дорожній карті. Ці рекомендації сформували сім основних блоків реформування ВРУ (Рис. 3.1.).

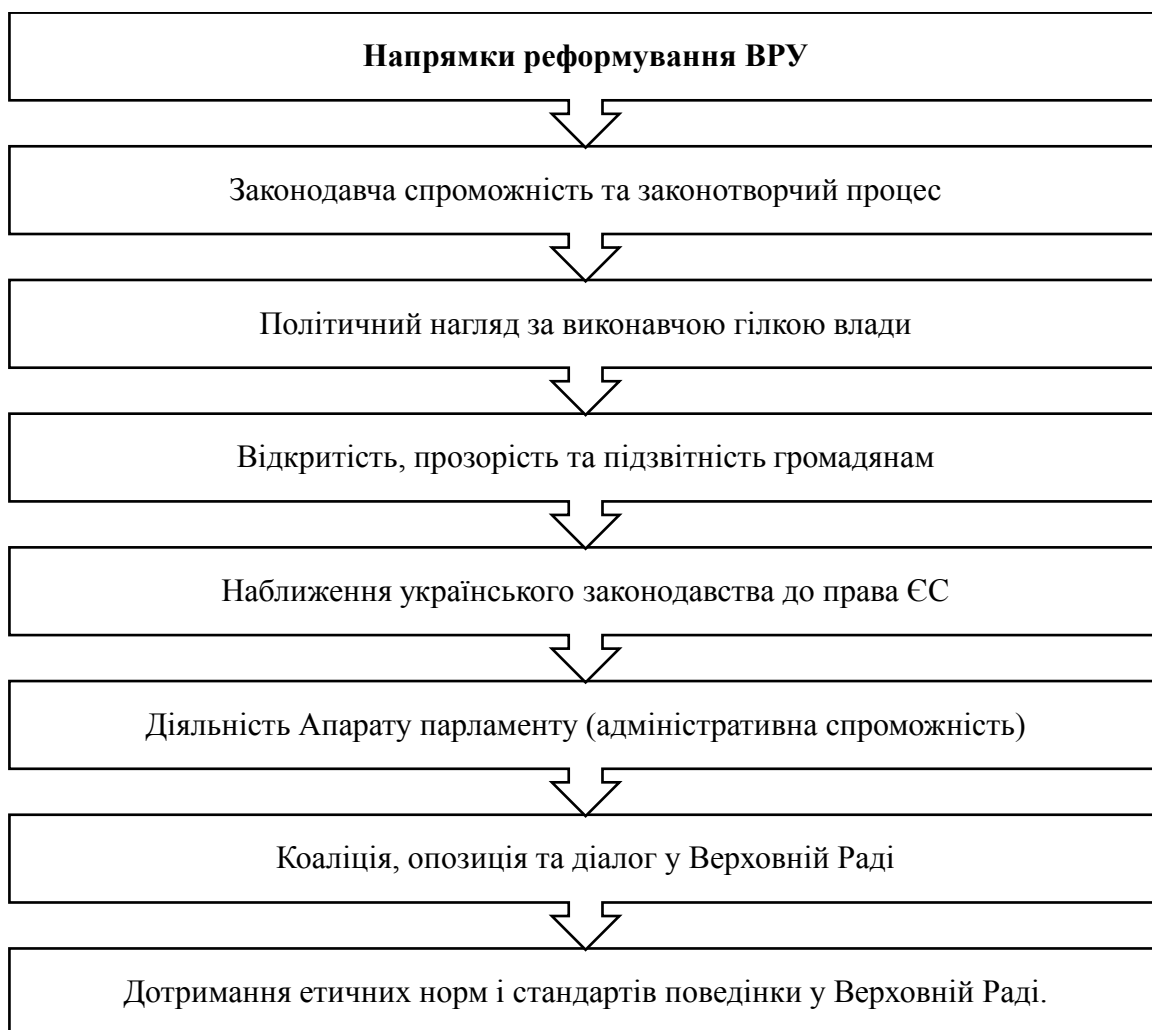

Рис. 3.1. Напрямки реформування ВРУ

*Розроблено автором на основі [67]

Однак, згідно статистичних даних за 2019 р., з 50-ти зареєстрованих законопроектів (поданих до ВРУ та спрямованих на проведення внутрішньої реформи парламенту), жоден не був прийнятий і лише 2 отримали розгляд у першому читанні. Проте, станом на 2022 р. вже було впроваджено більше половини реформ [67]. Не зважаючи на те, що чимало необхідних реформ вже проведено (час, що потрачений на реформування ВРУ) грає не на її користь. Адже за 7 років, можна було досягти якіснішого результату.

Також інституціональна слабкість політичної системи, зумовлюється й корумпованістю КМУ (як основного органу виконавчої влади) за всіх часів, а також інших владних структур. Вона зумовлюється тим, що Розділ VI

Конституції України, який носить назву «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади», – це один з тих розділів головного закону нашої країни, який характеризується найбільшою недосконалістю та закладає (кланово-лобістську та олігархічну) корумповану компоненту. Це зумовлено тим, що при розробці цього розділу Конституції, автори не «мали» чіткого розуміння, якого вигляду набуде система виконавчої влади у майбутньому (оскільки, реформа виконавчої влади відкладалась на невизначений строк). Внаслідок чого, виникли та продовжують стало залишатись (насамперед, в управлінській практиці) наступні проблеми функціонування й службової організації в діяльності органів виконавчої влади (Рис. 3.2.).

Рис. 3.2. Проблеми функціонування органів виконавчої влади в Україні

*Розроблено автором на основі [62]

Попри те, найбільш інституційно слабкою політичною ланкою у тріаді «законодавча – виконавча – судова влада» є остання. Зокрема, для судової системи України характерні наступні «слабкі» місця: 1) державо-центризм у здійсненні судочинства, його спрямованість на захист інтересів держави та її інституцій і посадових осіб цих інституцій, і аж ніяк не прав та свобод громадян (а враховуючи те, що осередки влади формуються здебільшого представниками великого бізнесу, то інтереси цих представників, по-факту, стоять у пріоритеті захисту в судових установах країни); 2) перебування судової системи у прямій та опосередкованій залежності від президентської влади, від представників політичних кіл та олігархії, що чинять тиск на суддів з метою прийняття ними судових рішень «на замовлення»; 3) притаманність судовій та правоохоронній системам ознак корумпованості, закритості і корпоративності. Рівень корумпованості судів досяг того рівня, коли виникає необхідність «купувати» навіть законні рішення, а ефект кругової поруки між чиновниками правоохоронної, судової та контролюючої систем («взаємодопомоги» між працівниками судових і владних структур, наявність кумівства у судовій та правоохоронній системах тощо, практично нівелюють довіру до судів як до органів правосуддя; 4) Свавільля судів у процесі розгляду справ і винесення судових рішень в умовах постійної змінюваності та недосконалості законодавства, а також безкарність суддів і брак належного контролю за діяльністю судової системи; 5) низький рівень виконуваності судових рішень. У переважній більшості випадків прийняті на користь осіб рішення, останні не змогли домогтися виконання цього рішення відповідачем (особливо, коли ним є банк, державний орган, або представник діючої влади [74]).

Існують й інші інституційні проблеми, що зумовлюють «слабкість» політичної системи української держави. Проте, наявних проблем у трьох вище проаналізованих гілках влади вже цілком достатньо, щоб встановити причини «слабкості» інституційної складової політичної системи України.

Щодо основних причин функціональної слабкості політичної системи України, то до них слід віднести наступні: 1) законодавчу недосконалість; 2) масову (тотальну) корупцію у владних структурах; 3) невисокий рівень політичної культури політичної еліти та її професійної компетентності; 4) нездатність досягти національної єдності серед представницьких партійно-політичних кіл; 5) невисокий рівень підтримки населенням владних структур, внаслідок втрати виборчої довіри; 6) політичний песимізм політиків та їхній обструкціонізм та абсентеїзм; 7) відсутність спільної національної ідеї, що згуртувала співгромадян до війни з РФ.

Отже, існує чимало причин інституціональної та функціональної слабкості сучасної політичної системи в Україні, які повинні бути подолані в [пост]воєнний період розвитку держави. Мабуть прогресивним шляхом вирішення наявних проблем є проведення системних [все]сторонніх реформ у політичній сфері з використанням західного досвіду (при максимальній мінімізації російського впливу на будь-які процеси в Україні). Взяття курсу на самостійний розвиток політичної системи (у контексті євроінтеграційних намагань держави), дозволить останній швидше провести необхідні політичні реформи та наблизити її до вступу в ЄС. Побудова прозорої, ефективної й дієвої політичної системи, вимагає швидкого впровадження (саме) західних стандартів і підходів у систему державного (публічного) управління та прояву політичної волі: змоги відмовитись від регресивної бюрократії, тотальної корупції та чиновницького злодійства.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки: політична система України представляє собою впорядковану на загальній нормативно-ціннісній основі сукупність взаємодій політичних суб'єктів, пов'язаних зі здійсненням політичної влади в межах егалітарного класу. Цей об'єкт вивчення завжди мав ключове значення в науковій сфері, оскільки питання, що пов'язані з державою та її політичними інститутами, постійно викликають інтерес у наукових колах, визначаючи сучасні підходи до об'єктивного публічного та академічного дискурсу. Слід зазначити, що існуюча модель політичної системи в Україні, яка була актуальною як у довоєнний період, так і на сьогоднішній день, вичерпала свій інституційний (ресурсний) потенціал. Це актуалізує питання про необхідність швидкої реформи та модернізації системи, причому такі зміни, мають відбутися на новій інституційно-правовій основі. Такий підхід, теоретично, має створити передумови для побудови ефективної європейської політичної системи.

ПС України протягом тривалого часу перебувала у фазі деструктивної трансформації, враховуючи специфіку її розвитку та кланову траєкторію у дореволюційний період. Тому, щоб проаналізувати та окреслити фактори, що системно впливали на її трансформацію, необхідні ґрунтовні дисертаційні дослідження. А в рамках нашої магістерської роботи, фактично неможливо повністю окреслити трансформацію ПС України за умов незавершеності війни та можливих політичних факторів майбутнього. Що й виступає одним із суб'єктивних факторів нашого дослідження.

Це питання стає особливо актуальним в умовах війни з РФ, враховуючи виражену [про]європейськість України. Вирішення цього завдання вимагає особливої уваги з боку української влади, парламенту та міжнародних партнерів. А процес гіпер-реформування політичної системи в Україні, ймовірно, слід розглядати в контексті воєнних реалій та політичної дійсності сучасності.

На порядку денному, також стоїть питання про крайню необхідність впровадження європейських стандартів у діяльність політичних інститутів України, особливо в умовах складної війни та викликів з боку російських пострадянських еліт та промислово-олігархічних кланів. Також, важливо враховувати практичну здатність українського політичного устрою, вміло протистояти традиційному екзистенціалізму, який виробляється російськими елітами, а також швидко адаптуватися до політики «невизначеності» та байдужості, яка є характерною політичною прикметою окремих країн ЦСЄ і держав-гегемонів.

У результаті останніх соціологічних досліджень, аналізуючи еволюцію політичної системи України, можна зробити наступний висновок: реальні умови війни спричинили розпад більшості політичних ілюзій українців щодо цінностей радянського періоду та можливостей нормального співіснування з РФ. Остання не тільки не змогла подолати імперські ідеологічні стереотипи, але й активно трансформувала їх, досягаючи рівня соціально-психологічної патології. Незважаючи на аргументовані факти, війна виступає основним цивілізаційним тригером у формуванні української політичної нації з інклюзивною громадянською ідентичністю. Віра в перемогу України та бажання будувати власне демократичне майбутнє трансформують модель українського політичного мислення, сприяючи збереженню високого рівня демократичної консолідації та громадянської взаємодії в країні загалом.

Отже, російсько-українська війна суттєво змінила політичну систему України, призводячи до її радикалізації та мілітаризації. Введення воєнного стану в країні спричинило перенаправлення всієї політичної діяльності, включаючи людські (егалітарні) ресурси та законодавчі потенціали системи на підвищення обороноздатності держави в умовах конфлікту. За таких умов, всі інші питання, що пов'язані з розвитком і еволюцією політичної системи, стають менш пріоритетними, адже весь політичний механізм спрямований на досягнення єдиної основної мети – абсолютної перемоги.

Таким чином, трансформаційні зміни в інституційній та безпековій сферах, відбуваються в нерозривному зв'язку із загальним процесом трансформації політичної системи держави. Проте, в умовах воєнного стану, вони означаються швидким темпом і визначаються військовою необхідністю протистояти ворогові. Україна постала й перед необхідністю створення автоматизованих систем і нових органів воєнно-політичного управління, збройних формувань і методів їх застосування, а також реалізації широких форматів владно-суспільної взаємодії вцілому. РФ впливає на трансформацію політичної системи України, втілюючи своє (власне) бачення геополітики та розглядаючи нашу державу, як своєрідний «майданчик» спротиву Заходу. [Анти]західна політика РФ, що спрямована, насамперед, проти колективного Заходу, роками впливала на всі аспекти української держави, гальмуючи її цивілізаційний та політичний розвиток.

Цей негативний вплив призвів до того, що політична система України є занадто залежною від російського фактору й не відповідає цивілізаційним потребам українського суспільства, як і національним інтересам загалом. Це призвело до повного зриву ефективності функціонування політичної системи та виникнення численних проблем, що гальмують політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток самої України. Щодо форми політичної системи України у [пост]воєнний період, то вона залежатиме від внутрішніх і зовнішніх факторів, які будуть притаманні українському суспільству опісля війни. Варіантів реформування політичної системи буде чимало. Однак, точно спрогнозувати який саме вигляд вона матиме, фактично (сьогодні) не можливо. Адже, все залежатиме від того, як завершиться для українців війна і чи буде нова система вкрай ефективною, прозорою та національно-стійкою.

До основних причин функціональної та інституціональної слабкості політичної системи, можна віднести недосконалість чинного законодавства України, високу корупцію в урядових структурах, низький рівень політичної культури еліт та їхню управлінську некомпетентність. А також нездатність досягти національної єдності серед представницьких політичних кіл, низький

(електоральний) рівень підтримки населенням влади через втрату виборчої довіри й абсентеїзм, зрештою політичний обструкціонізм.

Впровадження системних та всебічних реформ у політичній сфері з використанням західного досвіду (при максимальному обмеженні російського політичного впливу на всі процеси в Україні), сприятиме швидкому росту цивілізаційного та національного потенціалу країни. А «абсорбна» трансформація політичної системи України на європейських цивілізаційних принципах, дозволить швидко виконати всі необхідні політичні реформи та прискорити вступ до ЄС і трансатлантичних структур. Оскільки, створення прозорої, ефективної та дієвої політичної системи, передбачає впровадження західних стандартів і підходів у систему державного і публічного управління. А це вимагатиме прояву політичної волі та здатності відмовитись від регресивної бюрократії та інституціональної корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахметов: Дії Росії в Україні – це геноцид та військові злочини. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/25/7348553/>. (дата звернення: 07.07.2023).
2. Бугайчук А. П. Публічні акції із озеленення та прибирання територій як засіб публік рилейшнз в політичній системі України. Publishing House «Baltija Publishing». 2022. С. 63–66.
3. Верховна Рада України. Хронологія пленарних засідань Верховної Ради України. 04.07.2013. Позиція 4185. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_h2?day_=22&month_=02&year=2014&nom_s=4. (дата звернення: 10.04.2023).
4. Війна з РФ. Факти, 2022. URL: <https://fakty.com.ua/ua/special/vijna-v-ukrayini/>. (дата звернення: 11.04.2023).
5. Війна загартувала наших захисників. Погляд, 2022. URL: <https://pogliad.ua/news/ukraine/viyna-zagartuvala-nashih-zahisnikiv-426445>. (дата звернення: 07.07.2023).
6. Військовий мобільний госпіталь у майєтку В. Пінчука. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/13/7339335/>. (дата звернення: 07.07.2023).
7. Військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації України: що в них спільного та відмінного в умовах воєнного стану? 2022. URL: <https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovo-tsyvilni-administratsii/>. (дата звернення: 07.07.2023).
8. Власенко Д. Й. Політико-інституціональні трансформації в Україні: полівекторність, невизначеність, нестабільність. Серія: «Питання політології», 2010. С. 77–82.

9. Воєнний Квартал. Хто тепер головний в оточенні В. Зеленського. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/2/7349990/>. (дата звернення: 07.07.2023).
10. Гарбадин А. Специфіка розрізнення понять свідомості та політичної свідомості. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії, 2015. № 7. С. 153–159.
11. Герань О. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viynu>. (дата звернення: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viynu>. (дата звернення: 06.07.2023).
12. Глава Офісу президента хоче для В. Зеленського другий термін. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/12/29/7382916/>. (дата звернення: 07.07.2023).
13. Гречко Е. Дуалізм виконавчої влади та компетенційні взаємозв'язки Кабінету Міністрів України із Президентом України. 2015. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015/dualizm-vykonavchoyi-vlady-ta-kompeten/>. (дата звернення: 09.07.2023).
14. Даниляк О. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyn>. (дата звернення: 06.07.2023).
15. Ефнеті Н. М. Особливості формування політичної свідомості. Політичне життя, 2019. № 4. С. 66–70.
16. Жекало Г. Активізація громадянського суспільства після Євромайдану: стан і тенденції змін. 2015. С. 15–19.
17. Зайцева О. О. Політична культура України: минуле й сьогодення. Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих

вчених (м. Одеса, 16 травня 2022 р.). Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus». 2022. С. 87–90.

18. Збройним силам України довіряють 97 % українців, В. Зеленському – 85 % – опитування. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/07/1/7355753/>. (дата звернення: 07.07.2023).

19. Зеленько Г. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (дата звернення: 06.07.2023).

20. Зелінська М. Етапи трансформації інституту президентства в Україні. Політичний менеджмент. 2010. № 1. С. 68–75.

21. «Знести систему». Як влаштоване управління Україною та як (не)працюють держапарат і політичні домовленості. Texty.org.ua, 2018. URL: https://texty.org.ua/articles/82821/Znesty_systemu_Jak_vlashtovane_upravlinna_Ukrajinou_ta-82821/. (дата звернення: 10.04.2023).

22. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь. За ред. д. політ. н., професора Г. І. Зеленько. К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 164 с.

23. Канівець О. В. Європейський концепт публічної політики в реформуванні політичної системи України. Полтава, 2022. 206 с.

24. Кафарський В. Концепти конституції у правовій і політичній науці. Політичний менеджмент. 2010. № 4. С. 25–34.

25. Ключник Р. Криза у політичній системі: проблеми методології дослідження. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках, 2015. № 2. С. 105–111.

26. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.04.2023).
27. Кузьо Ю. В. Політична система України. 2018. С. 75–77.
28. Лопушинський І., Філіппова В., Плющ Р. Держава і політична система: потреба формування нової суспільної моделі в контексті децентралізації влади в Україні. Наукові перспективи, 2022. № 1 (19). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/1003/>. (дата звернення: 10.04.2023).
29. Макаров Г. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (дата звернення: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (дата звернення: 06.07.2023).
30. Малеганич Г., Дорошевич Р. Особливості формування політичної культури в Україні. Регіональні студії, 2017. С. 49–52.
31. Малюська вважає, що Ахметов вдало пройшов деолігархізацію. ZN. UA. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/maljуска-vvazhaje-shcho-akhmetov-vdalo-projshov-deoliharkhizatsiju.html>. (дата звернення: 07.07.2023).
32. Медіаспоживання українців у повномасштабній війні. Опитування ОПОРИ. URL: https://opora.ua/en/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori?fbclid=IwAR2y1pLoIOYB0MkD-SGgJj18jle6pZRkWHJnIOi3919NMUk7yU1L4jqPWYc. (дата звернення: 07.07.2023).
33. Москалець Н. В. Досвід і проблеми реформування політичної системи в Україні на сучасному етапі. Державне управління: удосконалення та розвиток, 2012. № 7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=437>. (дата звернення: 10.04.2023).
34. Н. В. Дізнався хто з найбагатших українців більше витрачає на армію. «Н. В.», 2022. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/finance/rejting-hto-iz-naybaga>

tshih-ukrajinciv-bilshe-daye-na-armiyu-i-skilki-novini-ukrajini-50281684.html.

(дата звернення: 07.07.2023).

35. На Банковій десятині VIP-авто: В. Зеленський проводить зустріч із бізнесом. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/23/7325179/>. (дата звернення: 07.07.2023).

36. Найбільш олігархізовані області та галузі України. Наші гроші, 2022. URL: <https://nashigroshi.org/2022/11/28/naybil-sh-oliharkhizovani-oblasti-ta-haluzi-ukrainy/>. (дата звернення: 07.07.2023).

37. Наталіна Н. О. Війна в Україні крізь призму безсуб'єктності політики. Політичне життя, 2022. С. 23–29.

38. Необґрунтовано підвищували ціни: АМКУ розпочав справу проти групи Інтерпайп Пінчука. Економічна правда, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/25/694274/>. (дата звернення: 07.07.2023).

39. Опитування «Громадяни і парламент: довіра, взаємодія та відкритість в умовах воєнного стану». Міжнародний республіканський інститут, 2023. URL: <https://iri.org.ua/survey/opytuvannya-hromadyany-i-parlament-dovira-vzayemodiya-ta-vidkrytist-v-umovakh-voeyennoho>. (дата звернення: 06.07.2023).

40. Павленко І. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (дата звернення: 06.07.2023).

41. Панич О. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (дата звернення: 06.07.2023).

42. Пастущенко К. Чому після війни в Україні важливо продовжити децентралізацію? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/23/698335/>. (дата звернення: 09.07.2023).

43. Петрова В. П. Структура і функції політичної системи. 2015. 2 с.

44. Пильгун Н. В., Слущька О. С. Теоретико-правовий аналіз політичної системи України. Прикарпатський юридичний вісник, 2021. № 5. С. 11–15.
45. Подгорна В. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (дата звернення: 06.07.2023).
46. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Національна безпека і оборона, 2022. № 3–4. 122 с.
47. Політична енциклопедія. Нац. акад. наук України інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса. К. : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
48. Політична система для України: історичний досвід та виклики сучасності: монографія. О. Г. Гаркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін. ; гол. ред. В. М. Литвин. К. : Ніка-Центр, 2008. 988 с.
49. Політична система сучасної України. 2020. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-3343.html>. (дата звернення: 10.04.2023).
50. Політологія: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Уклад. О. В. Довгаль, І. М. Лесік. Миколаїв : МНАУ, 2022. 163 с.
51. Порошенко написав відкритий лист В. Зеленському. Укрінформ. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3495473-porosenko-napisav-vidkritij-list-zelenskomu.html>. (дата звернення: 06.07.2023).
52. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення: 06.07.2023).
53. Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України. Указ Президента України від 23.02.2022 № 63/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/2022#Text>. (дата звернення: 05.07.2023).

54. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>. (дата звернення: 10.04.2023).

55. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>. (дата звернення: 10.04.2023).

56. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016 № 1035-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19#Text>. (дата звернення: 10.07.2023).

57. Про Збройні Сили України. Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://web.archive.org/web/20120330165053/http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. (дата звернення: 07.07.2023).

58. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>. (дата звернення: 10.04.2023).

59. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 07.07.2023).

60. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 06.07.2023).

61. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія. М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2008. 320 с.

62. Проблеми організації та діяльності органів виконавчої влади: Конституційний вимір. 2021. URL: <https://pravo.org.ua/problemy-organizatsiyi-ta-diyalnosti-organiv-vykonavchoyi-vlady-konstytutsijnuj-vum>. (дата звернення: 10.07.2023).

63. Рада піде на карантин до 15 лютого – нардеп. Слово і діло. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/01/26/novyna/polityka/rada-pide-karantyn-15-lyutoho-nardep>. (дата звернення: 05.07.2023).

64. Рафалюк А. Особливості соціально-психологічних методів управління на підприємстві на прикладі Міністерства цифрової трансформації України. 2022. 84 с.

65. Рева Т. С. Політична культура та культурно-мистецькі практики: аспекти взаємодії. Редакційна колегія, 2021. С. 47–49.

66. Резнік О. Підтримувати демократію в Україні під час війни. Фонд Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/support-democracy-in-ukraine-during-the-war>. (дата звернення: 07.07.2023).

67. Рекомендації щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності парламенту. Голос України, 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/365466>. (дата звернення: 10.07.2023).

68. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). Рішення Конституційного суду України від 30.09.2010 № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>. (дата звернення: 10.04.2023).

69. Розумний О. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyn>. (дата звернення: 06.07.2023).

70. Романюк Р., Кравець Р. Біут і по паспорту. Як Коломойський, Корбан і Рабінович втратили українське громадянство. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/22/7359645/>. (дата звернення: 07.07.2023).

71. Романюк Р., Кравець Р. Підсумки військового року: український збір, переродження В. Зеленського, знищення олігархів. Українська правда, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/27/7382476/>. (дата звернення: 07.07.2023).

72. Р. Стефанчук: В. Зеленському потрібно йти на другий термін. Lb.ua, 2022. URL: https://lb.ua/news/2022/09/01/528009_ruslan_stefanchuk_zelenskomu.html. (дата звернення: 07.07.2023).

73. Сало І. С. Еволюція політичної системи України та пріоритети її модернізації. Стратегічні пріоритети, 2011. С. 16–20.

74. Слабкі Ланки Української Судової Системи. 2018. URL: https://yurincom.com/legal_practice/services/sudove_pravo/slabk-lanki-ukrainskoi-sudovoi-sistemi-publication/. (дата звернення: 10.07.2023).

75. Смолянчук В. Ф., Крутий В. А. Політична система суспільства в умовах гібридної війни: спрямованість трансформацій. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2019. № 2 (41). С. 70–87.

76. Сологуб І. Політична система України: чи потрібен «капітальний ремонт»? 2019. URL: <https://voxukraine.org/politichna-sistema-ukrayini-chi-potriben-kapitalnij-remont>. (дата звернення: 09.07.2023).

77. Стеценко О. О. Політична система України в умовах демократичного транзиту. Вітальне слово, 2022. С. 186–188.

78. Сучасна українська політика: аналіт. доп. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. 448 с.

79. Тисячний В. Процес девіації політичної системи України в умовах її моноцентричності та воєнного стану. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 2023. № 1 (67). С. 49–58.

80. У Ахметова заявили, що ніхто не працює в російській окупації. ZN. UA. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/u-akhmetova-zajavili-shcho-nikoli-ne-pratsjuvatimut-v-rosijskij-okupatsiji.html>. (дата звернення: 07.07.2023).

81. «Українська боротьба за майбутнє усіяння цивілізації» – Пінчук. «Н.В.». URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yes-2022-pinchuk-zayaviv-shcho-ukrajina-boretsya-za-civilizaciyu-novini-ukrajini-50269202.html>. (дата звернення: 07.07.2023).

82. Україна призупиняє переговори щодо торгової угоди з ЄС, оскільки Путін виграє перетягування канату. The Guardian. 2013. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/21/ukraine-suspends-preparations-eu-trade-pact>. (дата звернення: 09.07.2023).

83. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.

84. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія. С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

85. Українську політику в післявоєнний період формуватимуть 2-3 партії – Подоляк. 2022. URL: <https://tsn.ua/politika/ukrayinsku-politiku-v-pislya-voyenniuy-period-formuvatimut-2-3-partiyi-podolyak-2154976>. (дата звернення: 09.07.2023).

86. Українці споживають більше новин, є більш стійкими до дезінформації та більше довіряють своїм ЗМІ під час війни Росії у 2022 р. URL: https://internews.org/wp-content/uploads/2022/12/USAID-Internews_Media-Consumption-Survey_2022_eng.pdf. (дата звернення: 07.07.2023).

87. Філатов розповів про внесок олігархів в оборону Дніпра: від Коломойського – нуль. Українська правда. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/20/7340891/>. (дата звернення: 07.07.2023).

88. Черниш О. Як війна змінила ЗСУ і перетворила їх на «віртуозів оборони». 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62632583>. (дата звернення: 07.07.2023).
89. Шультат Є. «Голосують за командою». Як «Слуги народу» співпрацюють із нардепами від колишньої ОПЗЖ. Громадське, 2023. URL: <https://hromadske.ua/posts/golosuyut-za-komandoyu-yak-slugi-narodu-spivpriacuuyut-iz-nardepami-vid-kolishnoyi-opzzh>. (дата звернення: 06.07.2023).
90. Як Революція Гідності змінила Україну: 10 здобутків. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3354127-ak-revolucia-gidnosti-zminila-ukrainu-10-zdobutkiv.html>. (дата звернення: 10.04.2023).
91. Sushko O. The Impact of Russia on Governance Structures in Ukraine. 43 s.
92. Galli C. Political Spaces and Global War. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010. 304 p.
93. Cherep A., Voronkova V., Cherep O. Humanocracy as a factor of improving human resources management in organizations. Humanities studies : Collection of Scientific Papers / ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica». 10 (87). 2022. P. 134–141.
94. Black V. S. Ukrainian society at the current stage: Challenges and threats. Sociology: theory, methods, marketing. 3 (July – September). 2019. P. 179–194.
95. Ukrainian media and the war. IMI monitorings 2022 summarized, Institute of Mass Information, January 03, 2023. Available at. URL: <https://imi.org.ua/en/monitorings/ukrainian-mediaand-the-war-imi-monitorings-2022-summarized-i49969>.
96. Wilson A. Exclusive Interview: Andrew Wilson tells UT what's really going on in east Ukraine. URL: <http://uatoday.tv/society/expert-analysis-andrew-wilson-tells-ut-what-s-really-going-onin-east-ukraine-427252.htm>.

97. Sosnin V. Modern international systems and global development (socio-political, socio-economic, socio-anthropological dimensions) . URL: <http://studyguide.org/MES-of-Ukraine-Center-for-Education-of-literature-2015-556-p/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Візити перших осіб країн світу до України під час повномасштабного вторгнення РФ

Гібридна війна РФ проти України

